ქართულ-სომხური

ლექსიკონი

ქართულ ენაში მომზადების პროგრამის

სტუდენტებისათვის

ენისა და საგნის ინტეგრირებული სწავლების კურსი

ისტორია

გამომცემლობა „მერიდიანი“
თბილისი, 2017

ენობრივი კვლევისა და ანალიზის ინსტიტუტი

პროექტი

„არაქართულენოვან სტუდენტთა აკადემიური მხარდაჭერის სრული(ბეჭდურ-ელექტრონული) პაკეტი“

გამოცემულია ფონდი „ღია საზოგადოება - საქართველოს“ ფინანსური მხარდაჭერით. ავტორის/ავტორების მიერ საინფორმაციო მასალაში გამოთქმული მოსაზრება შესაძლოა არ გამოხატავდეს ფონდ ”ღია საზოგადოება-საქართველოს” პოზიციას. შესაბამისად, ფონდი არ არის პასუხისმგებელი მასალის შინაარსზე.

Published with the financial support of the Open Society Georgia Foundation. The views, opinions and statements expressed by the authors and those providing comments are theirs only and do not necessarily reflect the position of Open Society Georgia Foundation. Therefore, the Open Society Georgia Foundation is not responsible for the content of the information material

კონცეფციის ავტორები და შემდგენლები: **კახა გაბუნია, ჭაბუკი ქირია**

მთარგმნელი: **ზოია მხითარიანი**

რედაქტორი: **ქეთევან გოჩიტაშვილი**

ISBN

აბაზგია - აბაზგებით დასახლებული ისტორიული მხარე დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე, ახ. წ. დასაწყისში ეკავა დაახლოებით ახლანდელი ოჩამჩირის რაიონის ტერიტორია, I-II საუკუნეებში აქ წარმოიქმნა აბაზგების სამთავრო, რომელმაც VI-VII სს-ში ჩრდილოეთით გადაინაცვლა მდ. გუმისთასა და ბზიფს შუა.

აბაზები - აფხაზების მონათესავე ხალხი, ცხოვრობენ ყარაჩაი-ჩერქეზეთის აულში, ადიღეს აულში, ყაბარდო-ბალყარეთში, კისლოვოდსკის ოლქში და ლაპარაკობენ აბაზურ ენაზე, აბაზების წინაპრები სახლობდნენ შავი ზღვის ჩრდ.-აღმ. სანაპიროზე, თანამედროვე აფხაზეთის ჩრდ.- დასავლეთით.

აბაზი - ფულის ერთეული,

ԱԲԱԶԳԻԱ – Աբազգներով բնակեցված պատմական մարզ ներկայիս Աբխազիայի տարածքում: Մ.թ. սկզբին զբաղեցնում էր մոտավորապես ներկայիս Օչամչիրեի շրջանի տարածքը: I-II դդ. այստեղ ձևավորվեց Աբազգների իշխանությունը, որը VI-VII դդ. տեղափոխվեց հյուսիս՝ Գումիսթա և Բզիփի գետերի միջին շրջան:

ԱԲԱԶՆԵՐ – Աբխազների ցեղակից ժողովուրդ, բնակվում են Կարաչաևո-Չերկեսիայի աուլում, Ադիգեայի աուլում, Կաբարդինո-Բալկարիայում, Կիսլովոդսկի մարզում: Խոսում են աբազերեն: Աբազների նախնիները բնակվում էին Սև ծովի հյուսիսարևելյան ափին, ժամանակակից Աբխազիայի հյուսիս-արևմուտքում:

ԱԲԱՍԻ – Դրամական

ვერცხლის მონეტა, შემოიღო ირანში *აბაზ პირველმა,* აქედან სახელწოდება აბაზი სწრაფად გავრცელდა მეზობელ ქვეყნებში, კერძოდ საქართველოში, სადაც აბაზს ჭრიდნენ XVII ს-ის I მეოთხედიდან XVIII ს-ის მიწურულამდე.

միավոր, արծաթե մետաղադրամ, Իրանում ներմուծվել է *Աբաս Առաջինի* կողմից, այստեղից էլ աբասի անվանումը արագ տարածվել է հարևան երկրներում, մասնավորապես՝ Վրաստանում, որտեղ աբասին հատում էին XVII դարի I քառորդից մինչև XVIII դարի վերջը:

აბიბოს ნეკრესელი - საეკლესიო მოღვაწე, ასურელი მამა. საქართველოში მოვიდა სირიიდან VI ს-ის II ნახევარში, თავდაპირველად მოღვაწეობდა ზედაზნის მონასტერში, შემდეგ განაგებდა ნეკრესის საეპისკოპოსო კათედრას, ეწეოდა ფართო მისიონერულ მოღვაწეობას, გააქრისტიანა არაგვისპირეთის მთიელი კახელები, ებრძოდა ირანის ოფიციალური რელიგიის -

ԱԲԻԲՈՍ ՆԵԿՐԵՍԵԼԻ – Կրոնական գործիչ, ասորի հայր: Վրաստան է եկել Սիրիայից VI դարի II կեսին: Սկզբից գործել է Զեդազենիի վանքում, այնուհետև տնօրինել է Նեկրեսիի եպիսկոպոսական առաջնորդա-րանը, զբաղվում էր ծավալուն միսիոներական գործունեությամբ, քրիստոնեության է դարձրել Արագվիի մերձափնյա տարածքի լեռնցի կախեթցիներին, պայքարում էր

ცეცხლთაყვანისმცემლობის გავლენას.

აბრეშუმის დიდი გზა - სავაჭრო-საქარავნო გზა, რომელიც ჩინეთს ხმელთა-შუა და შავი ზღვების სანაპიროებთან აკავში-რებდა, ამ გზით ვაჭრობას დასაბამი მიეცა ძვ. წ. II ს-ში. ამ გზამ მნიშვნელო-ბა დაკარგა XVII ს მიწურულს, როდესაც ევროპელებმა საბოლოოდ აითვისეს საო-კეანო გზა აფრიკის შემოვლით, ამ გზამ ხელი შეუწყო ეკონომიკური და კულტურული ურთიერ-თობების განვითარებას აღმოსავლეთისა და და-სავლეთის ქვეყნებს შორის.

აბჯარი - სამხედრო საჭურველი, რომელიც მეომარსა და მის ცხენს მტრის იარაღისაგან იცავ-

Իրանի պաշտոնական կրոնի՝ զրադաշտության ազդեցության դեմ:

ՄԵՏԱՔՍԻ ՄԵԾ ՃԱՆԱՊԱՐՀ – Առևտրաքարավանային ուղի, որը Չինաստանը կապում էր Միջերկրական և Սև ծովի ափերի հետ: Այս ճանապարհով առևտրին սկիզբ է դրվել մ.թ.ա. II դարում: Այս ճանապարհն իր նշանակությունը կորցրել է XVII դարի վերջում, երբ եվրոպացիները վերջնա-կանապես յուրացրել են օվկիանոսային ճանա-պարհը՝ Աֆրիկայի շրջանցմամբ: Այս ճանա-պարհը նպաստել է Արևելքի և Արևմուտքի երկրների միջև տնտեսական և մշակութային կապերի զարգացմանը:

ԶՐԱՀ – Ռազմական զենք ու զրահի տարատեսակ, որը մարտիկին և նրա ձին պաշտպանում էր թշնամու

და, საქართველოში აბჯარს უძველესი დროიდან ხმარობდნენ. თრიალეთში არქეოლოგიური გათხრე-ბის დროს აღმოაჩინეს ბრინჯაოს მუზარადისა და ფარების ნაშთები. ძვ. წ. III ათასწლეულში ბერძნული მითის მიხედვით კოლხეთის მეფე აიეტს ღვთაება არესისაგან ნაბოძები ჰქონია ოქროს მუზარადი. საქართველოში ნადავლ საჭურველს, მათ შორის მუზარადებს სალოცავებს სწირავდნენ, მაგ., ქუცნა ამირეჯიბს ჯალალედინის მუზარადი მრავალძლის ეკლესიისათვის შეუწირავს.

აბჯარსაცავი - საომარი იარა-ღის, საჭურვლის, აბჯრის საწყობი

აბჯარ-საჭურველი -

զենքից: Վրաստանում զրահն օգտագործում էին հնագույն ժամանակներից: Թրիալեթիում հնագիտա-կան պեղումների ժամանակ հայտնաբերել են բրոնզե սաղավարտների և վահանների մնացորդներ: Մ.թ.ա. III հազարամյակում, ըստ հունական առասպելի, Այետես թագավորը Արես աստվածությունից պարգև է ստացել ոսկե սաղավարտ: Վրաստանում պատերազմի հետևանքով ձեռք գցած զենք ու զրահը, այդ թվում՝ սաղավարտները, նվիրա-բերում էին աղոթարան-ներին: Օրինակ, Քուցնա Ամիրեջիբին Ջալալեդինի սաղավարտը նվիրաբերել է Մրավալձելիի եկեղեցուն:

ԶԻՆԱՆՈՑ – Զենք, զինամթերքի, զենք ու զրահի պահեստ:

ԶԵՆՔ ՈՒ ԶՐԱՀ – Մարտական

აბჯარი და საჭურველი.

აბჯარ-ჯავშანი - აბჯარი და ჯავშანი

აგრესია - თავდასხმა, ძალა-დობა

აგრესორი აგრესიის ჩამდენი, თავდამსხმელი, მოძალადე მხარე

ადგილის დედა ქართული წარმართული ღვთაება, ამა თუ იმ ადგილის მკვიდრთა მფარველი. ვარაუდობენ, რომ ადრე ნაყოფიერების ღვთაებადაც ითვლებოდა, ადგილის დედის კულტი, რომელიც მთელ საქართველოში უნდა ყოფილიყო გავრცელებული, დიდხანს შემოინახა აღმოსავლეთ საქართველოს მთამ.

ადლი - სიგრძის საზომი ერთეული, ძველ საქართველოში; იხმარებოდა მეტრული სისტემის შემოღებამდე.

զենք ու զրահ:

ՍԱՂԱՎԱՐՏ ՈՒ ԶՐԱՀ - Մարտական զենք ու զրահ:

ԱԳՐԵՍԻԱ – Հարձակում, բռնություն:

Ագրեսոր – Բռնություն գործադրող, հարձակվող, բռնակալ կողմ:

ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԻ ՄԱՅՐ – Վրացական հեթանոսական աստվածություն, այս կամ այն վայրի բնակիչների պահապան: Ենթադրում են, որ հնում համարվել է նաև պտղաբերության աստվածություն, բնակավայրի մոր պաշտամունքը, որը պետք է տարածված լիներ ողջ Վրաստանում, երկար է պահպանել Արևելյան Վրաստանի լեռնաշխարհը:

ԱԴԼ – Երկարության չափման միավոր Հին Վրաստանում: Օգտագործվում էր մինչև մետրային համակարգի ներմուծումը:

ავტომატი - ერთგვარი ცეცხლსასროლი იარაღი, რომელიც ჩახმახის ერთი გამოკვრის შემდეგ ავტომატურად ისვრის.

ავტონომია - ტერიტორიული ერთეული, რომელიც თვითმმართველობით სარგებლობს.

აზავერი - ტვირთის საკიდარი, სასაპალნე ხარი; ფართოდ გამოიყენებოდა ადრინდელი შუასაუკუნეების საქართველოში; მოხსენიებულია „ვეფხისტყაოსანში“.

აზარფეშა - ვერცხლის გრძელტარიანი სასმისი, უპირატესად მოოქროვილი და მოსევადებული.

აზატები - საშუალო და წვრილი მიწათმფლობელები სასანიანთა ირანში, საქართველოში შემოვიდა თავისუფლის

ԱՎՏՈՄԱՏ – Հրազենի տեսակ, որը ձգանը մեկ անգամ քաշելուց հետո կրակում է ավտոմատ կերպով:

ԻՆՔՆԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ – Տարած-քային միավոր, որն օգտվում է ինքնակառավարումից:

ԱԶԱՎԵՐ – Բեռնակիր, բեռներ տեղափոխելու համար օգտագործվող ցուլ: Լայ-նորեն օգտագործվում էր վաղ միջնադարյան Վրաս-տանում: Հիշատակված է «Ընձենավորում»:

ԱԶԱՐՓԵՇԱ՝ ԳԱՎԱԹ – Արծաթյա երկար բռնակով գավաթ, առավելապես ոսկեզօծ կամ արջնած (մղտած):

ԱԶԱՏՆԵՐ – *Պարսկ.* ազատ, միջին և փոքր հողատերեր Սասանյան Պարսկաս-տանում: Վրաստանում օգտագործվել է ազատ բառի

მნიშვნელობით; იგი იხმარებოდა აგრეთვე უფრო გვიან შემოსული *თარხნის* სინონიმად, ზოგჯერ ყმობისაგან მთლიანად გათავისუფლებულსაც უწოდებდნენ.

აზნაური - ფეოდალური საზ.-ის გაბატონებული კლასის წარმომადგენელი, სპარსულად დაწინაურებულს ნიშნავს; *აზნაურთა* და *უაზნოთა* არსებობა ქართლში უკვე შუშანიკის მარტვილობაშია დადასტურებული. V ს-ის საქართველოში არსებობდა წოდებრივი ჯგუფები, კერძოდ მემკვიდრეობითი პრივილეგიებით აღჭურვილი მემამულეთა წოდება, სახელწოდება *აზნაური* შემდგომში ყველა წარჩინებულზე გავრცელდა, X-XVIII ს-ში ყველაზე მაღალ წრეს შეადგენდნენ *დიდებუ-*

նշանակությամբ։ Այն օգտագործվում էր նաև որպես ավելի ուշ ներմուծված *թարխանի* բառի հոմանիշ, երբեմն կոչում են նաև ճորտությունից ազատված անձանց։

ԱԶՆԱՈՒՐ, ԱԶՆՎԱԿԱՆ – Ֆեոդալական հասարակության գերիշխող խավի ներկայացուցիչ, պարսկերեն նշանակում է ազնվանի։ *Ազնվականության* և *ոչ ազնվականության* գոյությունը Քարթլիում դեռևս «Շուշանիկի նահատակության» մեջ է հաստատված։ V դարի Վրաստանում կային դասային խմբեր, մասնավորապես ժառանգական արտոնություններ ունեցող կալվածատերերի կոչումը։ Ազնվական անվանումը հետագայում տարածվեց բոլոր պատվավոր անձանց վրա, X-XVIII

ლნი აზნაურნი ან *დიდე-ბულნი.* იყვნენ აგრეთვე *უციხო აზნაურნი, საშუალო* და *წვრილი აზნაურობა,* აზნაურთა სხვადასხვა ფე-ნის შინაკლასობრივი ურთიერთობისათვის და-მახასიათებელი იყო აგრე-თვე *პატრონყმობა,* რომე-ლსაც საფუძვლად საად-გილმამულო ურთიერ-თობა ედო. XVI-XVII სს-ში აზნაურობა თანდათან მოექცა მეტ-ნაკლებად მყარ დამოკიდებულებაში სამე-ფო სახლთან, ეკლესიასა და თავადებთან, ამ გზით აზნაურთა 3 ჯგუფი ჩამო-ყალიბდა, *სამეფო აზნაუ-რები* მეტი პრივილეგიებით და გავლენით სარგებ-ლობდნენ ვიდრე *საეკ-ლესიო* და *სათავადო* აზნაურები.

դարերում ամենաբարձր խավ էին կազմում *պատվավոր ազնվականները* կամ *պատվավորները*: Եղել են նաև ամրոց չունեցող ազնվականներ, միջին և մանր ազնվականներ: Ազնվականության տարբեր խավերի ներդասակարգային հարաբերություններին բնորոշ էր նաև *ճորտատիրությունը*, որի հիմքում դրված էին կալվածատիրական հարա-բերությունները: XVI-XVII դարերում ազնվականու-թյունն աստիճանաբար ներառվեց քիչ թե շատ կայուն հարաբերություն-ների մեջ թագավորական տան, իշխանների և եկեղեցու հետ: Այս կերպ՝ ձևավորվեց ազնվականների երեք խումբ՝ *թագավորա-կան ազնվականներն* ավել արտոնություններից և

ათაბაგი - მეფის აღმზრდელი. ეს თანამდებობა საქართველოში თამარ მეფემ შემოიღო.

ათაბაგი - სელჩუკთა სახელმწიფოში სულთნის მემკვიდრის აღმზრდელი და მეურვე. საქართველოში ათაბაგობა დამკვიდრდა მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ ოპოზიციურად განწყობილი მსხვილი ფეოდალების გაძლიერების შედეგად 1212 წ. იგი პირველად ებოძა ივანე მხარგრძელს. ათაბაგობა იმთავითვე დაუპირისპირდა მწიგნობართუხუცეს ჭყონდიდელის თანამდებობას, საქართველოს პოლიტიკური დანაწილების შემდეგ ათაბაგობა, როგორც

ազդեցիկությունից էին օգտվում, քան *եկեղեցական* և *իշխանական* ազնվականները:

ԱԹԱԲԱԳ – Թագավորի դաստիարակ: Այս պաշտոնը Վրաստանում ներմուծել է Թամար թագուհին:

ԱԹԱԲԱԳ – Սելջուկյան պետությունում սուլթանի իրավահաջորդի դաստիարակ և խնամակալ: Վրաստանում աթաբագությունը հիմնվել է թագավորի իշխանության դեմ ընդդիմաբար տրամադրված խոշոր ֆեոդալների հզորացման հետևանքով 1212 թ.: Այն առաջին անգամ շնորհվել է Իվանե Երկայնաբազուկին: Աթաբագներն ի սկզբանե հակադրվեցին մծիգնոբարթուխուցեսի (թագավորական արքունիքի դիվան) Ճղոնդիդելիի պաշտոնին:

ვაზირობა, მოისპო. ათაბაგი სამცხის მთავართა ტიტულად იქცა, - აქედანაა სამცხე-საათაბაგო.

Վրաստանի քաղաքական մասնատումից հետո աթաբագությունն այնպես, ինչպես վեզիրությունը, վերացվեց: Աթաբագը Սամցխեի իշխանների տիտղոսի վերածվեց: Այստեղից էլ՝ Սամցխե-Աթաբագություն:

ათაგენობა - ქრისტიანული დღესასწაული, ფართოდ ყოფილა გავრცელებული საქართველოსა და სომხეთში, განეკუთვნებოდა მოძრავ დღესასწაულთა ციკლს, იმართებოდა ივნის-ივლისში აღდგომიდან 98-ე დღეს, ამჟამად შემორჩენილია აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში, ხევსურეთში მას *ათენგენობას* ეძახიან, თუშეთში *ათინგენობას.*

ԱԹԱԳԵՆՈՒԹՅՈՒՆ – Քրիստոնեական տոն է, լայնորեն տարածված է եղել Վրաստանում և Հայաստանում, պատկանում էր շարժական տոների շարքին: Անց էր կացվում հունիս-հուլիսին, Զատկից հետո՝ 98-րդ օրը: Ներկայումս պահպանվել է Արևելյան Վրաստանի լեռնաստանում: Խևսուրեթիում այն *Աթենգենոբա* են կոչում, Թուշեթիում՝ *Աթինգենոբա*:

ათასისთავი - სამხედრო და ადმინისტრაციული ფუნქციების მქონე მოხელე

ՀԱԶԱՐԱՊԵՏ – Ռազմական և վարչական գործառույթներ ունեցող պաշտոնյա Հին

ძველ საქართველოში, ემორჩილებოდა ერისთავს, გვიანდელ ფეოდალურ ხანაში *მინბაში* ეწოდებოდა.

ათისთავი - 1. საქართველოში 1905 რეოლუციის დროს სოფელში უბნის ხელმ-ძღვანელად არჩეული პირი; 2. ძველ საქართველოში რაიმე შემოსავლის მეათედი, ნაათალი.

ათონის აქტები - ათონის მთაზე არსებული მონასტრებისადმი გაცემული სიგელ-გუჯრები, სასამართლოს დადგენილებებისა და სხვა საბუთების საერთო სახელწოდება, რომელთაც როგორც ისტორიული წყაროს, დიდი მნიშვნელობა აქვთ

ათძალი - ძველი ქართული ათსიმიანი საკრავი, ბერძნული კითარის მსგ-

Վրաստանում, ենթարկվում էր էրիսթավին, ուշ ֆեոդալական դարաշրջանում *մինբաշի* էր կոչվում:

ՏԱՍՆԱՊԵՏ – Վրաստանում 1905 թվականի հեղափոխության ժամանակ գյուղում թաղամասի ղեկավար ընտրված անձ:

ՏԱՍՆՈՐԴԱԿԱՆ – Հին Վրաստանում որևէ եկամտի տասներորդ մասը, տասնորդականը:

ԱԹՈՆԻ (ԱԹՈՍԻ ԿԱՄ ԱՖՈՆԻ) ԱԿՏԵՐ – Աթոսի լեռան վրա եղած վանքերին տրված պաշտոնական վկայագրեր: Դատական հրամանագրերի և այլ փաստաթղթերի ընդհանուր անվանումն է, որոնք, որպես պատմական աղբյուր, մեծ արժեք են ներկայացնում:

ԱԹՁԱԼԻ (բառացիորեն՝ տասը լար ունեցող) – Հին վրացական տասը լար

ავსი.

აკესტატერი - კოლხეთში მოჭრილი ოქროს მონეტა (ძვ. წ. III ს). შუბლზე გამოსახულია ალ. მაკედონელის პროფილი, ზურგ-ზე ქალღმერთი ათენა და ბერძნული წარწერა *ბასილეუს აკი, აკე.* კოლხეთის მეფე *აკეს* სახელი სხვა წყაროებით უცნობია.

აკლდამა - ძველებრაულად *აკელდამ,* სისხლის ველი. სამარხი ნაგებობა, საქართველოში აღმოჩენილია ქართლის სამეფოს მესვეურთა, წარჩინებულთა და მათი ოჯახის წევრთა მავზოლეუმის ტიპის I ს-ის აკლდამები მცხეთაში.

აკლება - დანაშაულის სახე, რომელიც

ունեցող նվագարան, հունական կիթառի նման:

ԱԿԵՍՏԱՏԵՐ – Կոլխեթիում հատած ոսկե մետա-ղադրամ (մ.թ.ա. III դ.): Դիմերեսին պատկերված է Ալ.Մակեդոնացու կիսա-դեմքը, դարձերեսին՝ աստվածուհի Աթենասը և հունարեն գրություն՝ Ակի, Ակե: Կոլխեթիի թագավոր *Ակեի* անունն այլ աղբյուրներից հայտնի չէ:

ԴԱՄԲԱՐԱՆ – Հին տարբերակը՝ *ագելդամ* արյան դաշտ: Գերեզմանային կառույց, Վրաստանում հայտնա-բերվել են Քարթլիի թագավորության առաջ-նորդների, իշխանավոր-ների ու նրանց ընտանիքի անդամների դամբարանի տիպի I դարի գերեզմաններ Մցխեթայում:

ԿՈՂՈՊՏԵԼ, ՔԱՆԴԵԼ, ԱՎԵՐԵԼ – Հանցագործության

გავრცელდა შუა საუკუნე-ების დასასრულს, ფეო-დალები ურთიერთს მიუხ-დებოდნენ, მამულს უოხ-რებდნენ და ყმებს უწიოკებდნენ, რაც ასუს-ტებდა ქვეყანას სახელმ-წიფო დევნიდა ამგვარ ქმედებას.

აკროპოლისი ბერძნ. აკროს – „ზედა“, პოლის „ციხე“ – ძველი ბერძნული ქალაქის ყველაზე მაღალი და გამაგრებული ნაწილი, ე. წ. ზედა ქალაქი, ქართუ-ლად შიდა ციხე, ზედა ციხე.

ალაბი სიგრძის საზომი ერთე-ული ოსმალეთში, გავრცელებული იყო დას. და სამხრ. საქართველოში.

ალავერდობა - ნაყოფი-ერებისა და მოსავლის აღება-დაბინავებასთან

տեսակ, որը տարածվել է միջին դարերի վերջին: Ֆեոդալները փոխադար-ձաբար հարձակվում էին միմյանց վրա, ավերում իրար կալվածքներ, ճորտերին տնավեր անում, ինչը թուլացնում էր երկիրը: Պետությունը հետապնդում էր նման արարքը:

ՄԻՋՆԱԲԵՐԴ – Հունարեն ակրոս՝ «վերին», պոլիս՝ «բերդ»՝ հին հունական քաղաքի ամենաբարձր և ամրացված մասը, այսպես կոչված վերին քաղաք, վրացերեն՝ նաև հայերեն՝ միջին բերդ, վերին բերդ:

ԱԼԱԲ – Երկարության չափման միավոր Օսմանյան կայսրությունում, տարածված էր Արևմտյան և Հարավային Վրաստանում:

ԱԼԱՎԵՐԴՈԲԱ – Պտղա-բերության և բերքը հավաքելու և տեղավորելու

დაკავშირებული დღესასწაული, იმართებოდა ალავერდის ტაძრის კარზე მისი დამაარსებლის იოსებ ალავერდელის სახელზე იწყებოდა 28 სექტემბერს და 3 კვირა გრძელდებოდა.

ალანთა კარი - დარიალის ერთ-ერთი ძველი სახელწოდება.

ალანთა სამეფო - ოვსთა სამეფო.

ალასტანელი - ქართველ უფლისწულთა ზედწოდება XIII-XIV სს. წარმომდგარია საუფლისწულოს ცენტრის ალასტანის (ჯავახეთი) სახელწოდებიდან; ეს უფლისწულები ფლობდნენ ჯავახეთსა და მის მოსაზღვრე ზოგიერთ რაიონს.

ალასტანი - სოფ. ახალქალაქის რ-ში, მდ.

հետ կապված տոնակատարություն, անց էր կացվում Ալավերդիի եկեղեցու գավթում՝ նրա հիմնադրի՝ Իոսեբ Ալավերդելիի, անունով: Սկսվում էր սեպտեմբերի 28-ին և տևում էր 3 շաբաթ:

ԱԼԱՆՆԵՐԻ ԴՈՒՌ – Դարիալիի հին անվանումներից մեկը:

ԱԼԱՆՆԵՐԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ – Օսերի թագավորությունը:

ԱԼԱՍՏԱՆՑԻ – Վրացի արքայազնների անվանումը XIII-XIV դդ.: Առաջացել է արքայազնական կենտրոնի՝ Ալաստանի (Ջավախեթի), անվանումից: Այս արքայազնները տիրում էին Ջավախեթին և նրա սահմանակից որոշ շրջաններ:

ԱԼԱՍՏԱՆ – Գյուղ Ախալքալաքի շրջանում, Ճոբարեթի

ჭობარეთის ნაპირებზე, შემორჩენილია X-XI სს ეკლესია, XIII-XIV სს იყო საუფლისწულო მამული.

ალაფი - საომარი ნადავლი

ალი - ქართულ წარმართულ პანთეონში ნადირთა, ტყისა და წყლის პატრონი; ხალხის წარმოდგენით ის თმაგაშლილი ლამაზი ქალი იყო.

ალილო - ქართული საწესო სიმღერა, სრულდებოდა შობის წინა ღამეს, მას წარმართული ჰანგი უდევს საფუძვლად.

գետի ափերին, պահպան-ված է X-XI դարի եկեղեցի, XIII-XIV դդ. եղել է իշխանազնական կալվածք:

ԱՎԱՐ – Պատերազմում հաղթելու արդյունքում ձեռք բերված:

ԱԼԻ – Վրացական հեթա-նոսական պանթեոնում գազանների, անտառի և ջրի տեր, ժողովրդի պատկե-րացմամբ արձակած մազերով գեղեցիկ կին էր:

ԱԼԻԼՈ – Վրացական ծիսական երգ, կատարվում էր Քրիստոսի ծնունդի նախորդ գիշերը, նրա հիմքում դրված է հեթանոսական մեղեդի:

ამირა - არაბულად მბრძანებელი, მეთაური, მმართველი; მთავრის შესატყვისი ტიტული აღმოსავლეთის მაჰმადიანურ ქვეყნებში. საქართველოში *ამირა,* როგორც არაბთა ხელისუფლების წარმომადგენლის აღმნიშვნელი ტერმინი, VIII საუკუნიდან გაჩნდა. თბილისის ამირას ნიშნავდა ხალიფა. XI ს-ში თბილისს გარდა ამირები ისხდნენ რუსთავში, დმანისში. ლიპარიტ ამირა რუსთავის მფლობელი იყო. 1122 წლიდან XII ს-ის ბოლომდე *ამირა* ერქვა ქალაქის გამგებლად დანიშნულ ქართველ მოხელეს, აქედან განვითარდა ამირთა ამირას თანამდებობა.

ԱՄԻՐԱ – Արաբերեն՝ տիրակալ, հրամանատար, կառավարիչ: Իշխանին համապատասխանող կոչում արևելյան իսլամական երկրներում: Վրաստանում *ամիրան,* որպես արաբական իշխանություն արտահայտող տերմին, ներմուծվել է VIII դարից: Թբիլիսիի ամիրային նշանակում էր խալիֆը: XI դարում, բացի Թբիլիսիից, ամիրաները նստում էին Ռուսթավիում, Դմանիսիում: Լիպարիտ ամիրան Ռուսթավիի տիրակալն էր: 1122 թվականից մինչև XII դարի վերջը *ամիրա* էր կոչվում քաղաքագլուխ նշանակված վրացի պաշտոնյան, այստեղից էլ առաջացել է ամիրաց ամիրա պաշտոնը:

ამირანდარეჯანიანი - საფალავნოსათავგადასავლო ჟანრის ნაწარმოები,

ԱՄԻՐԱՆԴԱՐԵՋԱՆԻԱՆԻ – Մար-տական-արկածային ժանրի ստեղծագործություն,

შექმნილი უნდა იყოს XI-XII სს მიჯნაზე; მასში წარმოდგენილია საქართველოს სოციალ-პოლიტიკური ცხოვრების ანარეკლი; მოაღწია XVII ს-ის ხელნაწერის სახით.

ამირანი - ქართული ხალხური ეპოსის გმირი, ამირანიანის მთავარი პერსონაჟი, ნადირობის ქალღმერთის *დალის* და უცნობი მონადირის შვილი, იგი საკაცობრიო მნიშვნელობის მხატვრული სახეა, რომელიც 3500 წლის წინ უნდა იყოს შექმნილი.

ამირანიანი - ქართული ხალხური ზეპირსიტყვიერების ძეგლი, საერთო სახელწოდება თქმულებებისა, რომელსაც საფუძვლად უდევს კავკასიონზე ამირანის მიჯაჭვის სიუჟეტი; ის 3500 წლის წინ უნდა იყოს შექმნილი; გავრცელდა

պետք է ստեղծված լինի XI-XII դարերի սահմանագծին: Նրանում ներկայացված է Վրաստանի սոցիալ-քաղաքական կյանքի արտացոլանքը: Մեզ է հասել XVII դարի ձեռագրի տեսքով:

ԱՄԻՐԱՆԻ – Վրացական ժողովրդական էպոսի հերոս, Ամիրանիանիի գլխավոր կերպար, որսի աստվածուհի *Դալիի* և մի անհայտ որսորդի որդին: Այն համամարդկային նշանա-կության գեղարվեստական կերպար է, որը պետք է ստեղծված լինի 3500 տարի առաջ:

Ամիրանիանի – Վրացական ժողովրդական բանահյուսական հուշարձան, ընդհանուր անվանումն է այն լեգենդների, որոնց հիմքում դրված է Կովկասյան լեռներում Ամիրանիի շղթայման սյուժեն: Պետք է ստեղծված լինի 3500 տարի

ოსურ, აფხაზურ, სომხურ, ჩრდილოო კავკასიის ხალხთა ფოლ-კლორში; მას ამირანდარე-ჯანიანის ერთ-ერთ ძირითად წყა-როდაც მიიჩნევენ შედა-რებით ფოლკლორის-ტიკასა და მითოლოგიაში. იგი გილგამეშისა და პრომეთეს თქმულებათა ბადალ ეპიკურ ძეგლადაა აღიარებული.

առաջ: Տարածվել է օսական, աբխազական, հայկական, հյուսիսկովկասյան ժողո-վուրդների բանահյուսու-թյան մեջ: Բանահյուսա-գիտության և առասպելա-բանության մեջ այն համարում են Ամիրան-դարեջանիի հիմնական աղբյուրներից մեկը: Հուշարձանը ճանաչված է որպես Գիլգամեշի և Պրոմեթևսի մասին լեգենդներին հավասար էպիկական հուշարձան:

ამირბარი - არაბ. *ამირაჰ ბარ* ზღვათა ამირა, ქართულ წყაროებში აღმოსავლეთის ზოგი-ერთი ქვეყნის ინდოეთის, სპარსეთის და სხვა საზღვაო ფლოტის უფროსი.

ԱՄԻՐԲԱՐ – Արաբ.՝ *Ամիրահ Բար* – ծովերի ամիրա, վրացական աղբյուրներում արևելքի որոշ երկրների, Հնդկաստանի, Պարսկաս-տանի և այլ նավատորմերի հրամանատար:

ამირეჯიბი - *არაბ.* კარისკაცი; ამირა, ფეოდალური საქარ-

ԱՄԻՐԵՋԻԲԻ – Արաբ.՝ դռնապահ, ամիրա, ֆեոդա-լական Վրաստանի

თველოს ცენტრალური სახელმწიფო აპარატის მოხელე, მანდატურთ-უხუცესის თანაშემწე და ეჯიბთა უფროსი, განაგებდა დარბაზობისა და პურობის ცერემონიას, ამ თანამდე-ბობისაგან წარმოდგა გვარი ამირეჯიბი.

կենտրոնական պետական աշխատակազմի պաշտոն-յա, ոստիկանական գերատեսչության պետի օգնական և էջիբների պետ: Տնօրինում էր հավաքների և ճաշկերույթների արարո-ղությունը: Այս անվանումից է առաջացել Ամիրեջիբի ազգանունը:

ამირთამირა - ქალაქის თავი ფეოდალურ საქარ-თველოში, XII ს-ის ბოლოოდან, როცა ეს მოხელეობა დაწესდა, XV ს-მდე ასე ეწოდებოდა თბილისის გამგებელს, შემდეგ ჩდებიან სხვა ქალაქებშიც (ახალციხე, ქუთაისი); XVII საუკუნიდან მას ქალაქის მოურავი ეწოდება, თბილისის უკა-ნასკნელი ამირთამირა იყო გიორგი საალკაძე.

ԱՄԻՐԱՑ ԱՄԻՐԱ – Քաղաքագլուխ ֆեոդա-լական Վրաստանում, XII-րդ դարի վերջից մինչև XV դարը այսպես էր կոչվում Թբիլիսիի կառավարիչը, ապա առաջանում են նաև այլ քաղաքներում (Ախալցիխե, Քութաիսի): XVII դարից նրան կոչում են քաղաքի մովրով: Թբիլիսիի վերջին ամիրաց ամիրան եղել է Գիորգի Սակաձեն:

ამირსპასალარი *არაბ.* ამირთ უფროსი, სარდალი,

ԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐ – *Արաբ.* ՝ ամիրապետ, հրամա-նատար,

ფეოდალური საქართველოს ვეზირი, მთავარსარდალი; პირველად გიორგი III-ის დროს იხსენიება წყაროებში; მანამდე ცნობილი იყო *სპასალარი,* რომელიც ადგილობრივ სამხედრო საქმეებს განაგებდა, მაგრამ ამ თანამდებობის არსებობა სავარაუდოა უკვე იმ დროიდან, როცა დავით IV-მ სახელმწიფო რეფორმები განახორციელა და მუდმივი ჯარი შექმნა; საქართველოს პოლიტიკური დაშლის შედეგად ეს თანამდებობა მოისპო.

ამირსპასალარი - მთავარ-სარდალი.

ამქარი - სპარს. *ჰამქარ* – თანამოსაქმე, ერთი ან მონათე-სავე ხელობის ოსტატთა გაერთი-ანება შუა საუკუნეების ქალაქებში; ამიერკავკასიაში მისი

ֆեոդալական Վրաստանի վեզիր: Առաջին անգամ աղբյուրներում հիշատակվում է Գիորգի III-ի ժամանակ: Նախկի-նում հայտնի էր, *սպասալարը*, ով տնօրինում էր տեղական ռազմական գործերը, սակայն այդ պաշտոնը, ամենայն հավանականությամբ, արդեն այն ժամանակվանից է եղել, երբ Դավիթ IV-ն իրականացրել է բարե-փոխումներ և ստեղծել մշտական բանակ: Վրաստանի քաղաքական մասնատման արդյունքում այս պաշտոնը վերացել է:

ԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐ – Գերագույն հրամանատար:

ՀԱՄՔԱՐ – Պարսկ.՝ *համքար* – արհեստակից, նույն կամ հարակից արհեստների վարպետների միավորում միջնադարյան քաղաքներում: Անդրկովկասում

შესატყვისი ტერმინი XVII-XVIII სს იყო *ასნაფი, ესნაფი,* უფრო ადრე ხელოსანთა გაერთიანებას საქართველოში *თაბუნი* ეწოდებოდა, *ამქარი* კი XIX ს-ში დამკვიდრდა.

ანდერძი წიგნისა - მინაწერი ძველ ხელნაწერთა, რომელშიც აღნიშნულია ავტორის, შემკვეთის, გადამწერის ვინაობა, გადაწერის ადგილი და დრო, ხელნაწერის წყაროები, გადაწერის მიზანი, საწერი მასალა და სხვა.

ანექსია - სხვა სახელმწიფოს ტერიტორიის ან მისი ნაწილის მითვისება ძალით ან მისი გამოყენების მუქარით. XX ს-ის დასაწყისამდე ანექსია განიხილებოდა გამარჯვებული სახელმწიფოს კანონიერ უფლებად.

XVII-XVIII դարերում դրան համապատասխանող եզրույթն էր *սանաֆ, էսնաֆ*, ավելի վաղ արհեստավորների միավորումը Վրաստանում կոչվում էր *թաբուն*, իսկ *համքարը* հաստատվել է XIX դարում:

ԳՐՔԻ ԿՏԱԿ (բառացիորեն) - Հին ձեռագրերի արձանագրություն, որում նշված է հեղինակի, պատվիրատուի, արտագրողի ինքնությունը, արտագրելու վայրը և ժամանակը, ձեռագրի աղբյուրները, արտագրելու նպատակը, գրելու նյութը և այլ:

ԱՆԵՔՍԻԱ, ԲՌՆԱԿՑՈՒՄ – Այլ պետության տարածքի կամ նրա մի մասի զավթում ուժով կամ ուժի գործադրման սպառնալի-քով: Մինչև XX դարի սկիզբը անեքսիան համարվում էր հաղթող պետության օրինական իրավունքը: ՄԱԿ-ի

გაეროს წესდებით, ძალის გამოყენებისა და დამუქრების აკრძალვასთან ერთად, უკანონოდ გამოცხადდა ანექსიაც. თანამედროვე საერთაშორისო სამართლის ნორმებით, ანექსია, როგორც ტერიტორიის შეძენის ფორმა, უკანონო ქმედებად არის მიჩნეული.

ანთროპოსფერო - ადამიანების ერთობლიობას ეწოდება *პოპულაცია* ან *კაცობრიობა.* ინდივიდების ურთიერთობა ქმნის *საზოგადოებას* ან *სოციუმს.* ინფორმაცია, რომელიც ადამიანს მემკვიდრეობითი ნიშან-თვისების გზით გადაეცემა, ცირკულირებს საზოგადოებაში და წარმოქმნის *ნოოსფეროს.* საზოგადოების ყველა მატერიალური და ინფორმაციული საქმიანობა წარმოქმ-

Կանոնադրությամբ, ուժի կիրառման և սպառնալիքի արգելքի հետ մեկտեղ անօրինական է հայտարարվել նաև անեքսիան: Ժամանակակից միջազ-գային իրավունքի նորմերով, բռնակցումը, որպես տարածքի ձեռքբերման ձև, համարվում է անօրինական արարք:

ՄԱՐԴՈԼՈՐՏ – Աշխարհագրական թաղանթի բաղադրիչ, որն ընդգրկում է մարդու գործունեությամբ պայմանավորված և դրա համար պիտանի ոլորտը: Մարդկանց համախումբը կոչվում է *պոպուլյացիա* կամ *մարդկություն*: Անհատների հարաբերությունը ստեղծում է *սոցիում հանրույթ*: Տեղեկությունը, որը մարդուն փոխանցվում է ժառանգական հատկանիշների ճանապարհով, շրջանառվում է

ნის *კულტურას.* ადამიანი, როგორც ცოცხალი ორგა-ნიზმთა 90%, იყოფა ორ სქესად: მამრი და მდედრი.

հասարակության մեջ և առաջացնում նոոսֆերա՝ մարդու բանականության ոլորտ: Հասարակության ամբողջ նյութական և տեղեկատվական գործու-նեությունն առաջացնում է *մշակույթ*: Մարդիկ, ինչպես կենդանի օրգանիզմների 90%-ը, բաժանվում են երկու սեռերի՝ արական և իգական:

ანტიკური ქალაქები - შავიზღვისსპირეთში წარ-მოიქმნა ძვ.წ VIII-VI სს, ე. წ. დიდი ბერძნული კოლონი-ზაციის შედეგად, ძვ. წ. VIII ს-ში პირველი ბერძნული დასახლებები გაჩნდა შავი ზღვის სამხრ.-აღმ. სანა-პიროზე, მათგან უძველესია სინოპი და ტრაპეზუნტი. ძვ. წ. VI ს-ში შავი ზღვის ჩრდ. სანაპიროზე გაჩნდა *პანტი-კაპეიონი, ნიმფეონი,კეპე, გორგიპეა, ტირიტაკე*, ხო-ლო შავი ზღვის აღმ.

ՀՆԱԳՈՒՅՆ ՔԱՂԱՔՆԵՐ – Սև ծովի ափերին են առաջացել մ.թ.ա. VIII-VI դդ., Մեծ հունական գաղութացման հետևանքով: Մ.թ.ա. VIII դարում առաջին հունական բնակավայրերը առաջացել են Սև ծովի հարավ-արևմտյան ափին, դրանցից հնագույնն են Սինոպը և Տրապեզունտը: Մ.թ.ա. VI դարում Սև ծովի հյուսիսային ափին առա-ջացան *Պանտիկապեոնը, Նիմֆեոնը, Կեպեն, Գոր-գիպեան, Տիրիտակեն,* իսկ

სანაპიროზე - *ფასისი, გიენოსი, დიოსკურია.*

Սև ծովի արևմտյան ափին՝ Փազիսը, Գիենոսը, Դիոսկուրիան:

არაბობა საქართველოში - არაბთა ფეოდალური სახელმწიფოს სახალიფოს მიერ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ დამყარებული რეჟიმი, რომელიც VII ს-ის შუა წლებიდან, XI ს-ის შუა წლებამდე გრძელდებოდა.

ԱՐԱԲՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ – Արաբական ֆեոդալական խալիֆայության կողմից Վրաստանի զավթումից հետո սահմանված ռեժիմ, որը շարունակվեց VII դարի միջին շրջանից մինչև XI դարի կեսերը:

არაგვის საერისთავო - ფეოდალური საქართველოს სამხედრო-ადმინისტრაციული ერთეული, რომელსაც მართავდა მეფის მიერ დანიშნული მოხელე – ერისთავი

ԱՐԱԳՎԻ ԷՐԻՍԹԱՎՈՒԹՅՈՒՆ (ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ) – Ֆեոդալական Վրաստանի ռազմավարչական միավոր, որը կառավարում էր թագավորի կողմից նշանակված պաշտոնյան՝ էրիսթավին:

არდადეგი - მზის წლიურ მოქცევაზე დამყარებული ძველი ქართული წარმართული კალენდრის თვე.

ԱՐԴԱԴԵԳԻ – Արևի տարեկան պտտման վրա հիմնված հնագույն վրացական հեթանոսական օրացու-ցային ամիս:

არზა - არაბ., სპარს. *არიზე,*

ԱՐԶԱ – Արաբ., պարսկ.՝ *արիզե*՝ իշխանության

ხელისუფლებისადმი მიმართული წერილობითი თხოვნა თუ საჩივარი ფეოდალურ საქართველოში.

ուղղված գրավոր խնդրանք կամ բողոք ֆեոդալական Վրաստանում:

არმაზის ბილინგვა - მცხეთის არქეოლოგიური გათხრების დროს მოპოვებული ორენოვანი ეპიტაფია, რომლის ერთი ტექსტი ბერძნულად, მეორე არამეულადაა ნაწერი, არამეული წარმოშობის არმაზული ასოებით, წარწერა არმაზისხევში იპოვეს 1940 წ.

ԱՐՄԱԶԻԻ ԵՐԿԼԵԶՎՅԱ ՏԱՊԱՆԱԳԻՐ – Մցխեթայի հնագիտական պեղումների ժամանակ հայտնաբերված երկլեզվյա տապանագիր, որի մի տեքստը հունարեն, իսկ մյուսը՝ արամեերեն է գրված՝ արամեական ծագման արմազերեն տառերով, արձանա-գրությունը գտել են Արմազիխևիում 1940 թվականին:

არმია - სახელმწიფოს მთელ შეიარაღებულ ძალთა ერთობ-ლიობა.

ԲԱՆԱԿ – Պետության ողջ զինված ուժերի ամբող-ջությունը:

არტანუჯი - ციხე-ქალაქი ისტორიულ სამხრ.-დას. საქართველოში მდ. არტანუჯისწყლის მარცხენა ნაპირზე, VIII ს. I ნახევარში ციხე მურვან ყრუმ

ԱՐՏԱՆՈՒՋԻ – Բերդ-ամրոց պատմական հարավ-արևմտյան Վրաստանում Արտանուջիսծղալի գետի ձախ ափին: VIII դարի I կեսին բերդը քանդել է Մրվան

დაანგრია, IX ს. განაახლა აშოტ I-მა კურაპალატმა, მანვე დააარსა აქ ქალაქი და ააგო ეკლესია; X ს. მნიშვნელოვანი სავაჭრო ცენტრი და კლარჯეთის დედაქალაქი იყო, XIII ს. ათაბაგების გამგებლობაში იყო, 1553 წ. თურქებმა დაიპყრეს, ამჟამად სოფე-ლია და თურქეთის საზღვრებშია.

Խուլը, IX դարում վերակառուցել է Աշոտ I Կյուրոպաղատը, հենց նա էլ այստեղ քաղաք է հիմնադրել և կառուցել է եկեղեցի: Եղել է X դարի նշանակալի առևտրային կենտրոն և Կլարջեթիի մայրաքաղաք, XIII դարում Աթաբագների կառավար-ման մեջ էր, 1553 թվա-կանին զավթել են թուրքերը, ներկայումս գյուղ է՝ Թուրքիայի սահմաններում:

არქეოგრაფი - არქეო-გრაფიის სპეციალისტი.

ՀՆԱԳՐԱԳԵՏ – Հնագրա-գիտության մասնագետ:

არქეოგრაფია - ისტორიის დამხმარე დარგი, რომე-ლიც მიზნად ისახავს ისტორიული წერილობითი ძეგლების აღწერისა და გამოცემის საქმეს.

ՀՆԱԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ – Պատմության օժանդակ բնագավառ, որը նպատակ է նախանշում պատմական գրավոր հուշարձանների նկարագրության և հրատարակման գործը:

არქეოლოგი - არქეო-ლოგიის სპეციალისტი.

ՀՆԱԳԵՏ – Հնագիտության մասնագետ:

არქეოლოგია -

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ –

მეცნიერება, რომელიც ისტორიას იკვლევს ძველი მატერიალური კულტურის ძეგლების და მათი მიწისქვეშა ნაშთების გამოვლენისა და შესწავლის მიზნით.

არქეოლოგიური - არქეოლოგიის შესახები, არქეოლოგიასთან დაკავშირებული, არქეოლოგიისათვის დამახასიათებელი.

არქეტიპი - რისამე პირველსახე, საწყისი, ამოსავალი ფორმა.

არქეტიპული - არქეტიპისთვის დამახასიათებელი, პირველსახე

ასომთავრული - ამა თუ იმ ასოს განსაკუთრებული სატექსტო დაწერილობისაგან განსხვავებული მოხაზულობა. უძველესი ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები შესრულებულია

Գիտություն, որը հետազոտում է պատմությունը՝ հնագույն նյութական մշակութային հուշարձանների և դրանց ստորգետնյա մնացորդների բացահայտման և ուսումնասիրման նպատակով:

ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ – Հնագիտության վերաբերյալ, հնագիտու-թյան հետ կապված, հնագիտությանը բնորոշ:

ՆԱԽԱՏԻՊ – Որևէ բանի առաջնային տեսքը, սկիզբը, ելակետային ձևը:

ՆԱԽԱՏԻՊԱՅԻՆ – Նախատիպին բնորոշ, նախնական տեսքի:

ԱՍՈՄԹԱՎՐՈՒԼԻ (ԳԼԽԱԳԻՐ) – Այս կամ այն տառի առանձնահատուկ տեքստա-յին՝ գրվածից տարբերվող ձևավորում: Հնագույն վրացական վիմագրական հուշարձանները կատար-ված

ასომთავრულით, რომელ-საც *მრგვლოვანსაც* უწო-დებენ.

ასპარეზი ცხენის სარ-ბიელი, მოქმედების არე, ბრძოლის, სპორტული თუ საერთოდ ყოველგვარი შეჯიბრის ადგილი. *ასპა-რეზი* ერქვა მოედანს ფე-ოდალური თბილისის გარეუბანში, აქ იმართე-ბოდა სპორტული თამაშო-ბანი, შეჯიბრებები, ჯირითი, ყაბახი, ბურთაობა და სამხედრო ვარჯიში, მოგვი-ანებით ასპარეზს *ყაბახსაც* უწოდებდნენ.

ასპარეზობა - ძველ საქართველოში ცხენოს-ნობა ზოგადი მნიშვნელო-ბით. ასპარეზობის სახე-ებიდან აქ გავრცელებული

են ասոմթավրուլի տառատեսակով, որն անվանում են նաև մրգլովանի (կլոր բառից):

ԱՍՊԱՐԵԶձիու մրցասպարեզ, գործո-ղության տարածք, մար-տական, մարզական կամ ցանկացած մրցույթի վայր: *Ասպարեզ* էր կոչվում ֆեոդալական Թբիլիսիի արվարձաններում մի թաղամաս, այստեղ տեղի էին ունենում սպորտային խաղեր, մրցույթներ, ձիավարություն, «Ղաբախի» (ձիախաղ՝ նետաձգության տարրերով), գնդակախաղ և ռազմական զորավար-ժություններ, հետագայում ասպարեզը խաղի անունով կոչում էին նաև «Ղաբախի»:

ԱՍՊԱՐԵԶՈԲԱ – Հին Վրաստանում ձիավա-րություն ընդհանուր իմաստով, որի տեսակներից այստեղ տարածված էր

იყო ცხენოსნობა,ბურთაობა და სხვა.

ასურელი მამები - საეკლესიო მოღვაწეთა ჯგუფი, რომლებიც VI ს.-ში მოსულან საქართველოში სირიიდან. იხსენიებიან ათორმეტი ან ათსამეტნი, სინამდვილეში მეტნი იყვნენ და რიცხვი 12 ან 13, როგორც ჩანს, საკრალური მნიშვნელობით არის აღებული. მათი აქ მოღვაწეობის მიზანი ქრისტიანული რელიგიის დაცვა-განმტკიცება იყო. ესენი არიან: იოანე ზედაზნელი, დავით გარეჯელი, აბიბოს ნეკრესელი, შიო მღვიმელი, იოსებ ალავერდელი, ანტონ მარტყოფელი, თადეოზ სტეფანწმინდელი, პიროს ბრეთელი, იასე წილკნელი, სტეფანე ქიზიყელი ანუ ხირსელი, ისიდორე სამ-

ձիավարությունը, գնդակախաղը և այլն:

ԱՍՈՐԻ ՀԱՅՐԵՐ – Եկեղեցու գործիչների խումբ, որոնք VI դարում Վրաստան էին եկել Սիրիայից: Հիշա-տակում են նրանցից 12-ին կամ 13-ին, ըստ էության, ավելին են եղել, և 12 և 13 թվերը, ինչպես երևում է, խորհրդանշական իմաստով են վերցված: Նրանց հիմնական նպատակն էր ամրապնդել և պաշտպանել քրիստոնեական կրոնը: Դրանք են. Իոանե Զեդազ-նելին, Դավիթ Գարեջելին, Աբիբոս Նեկրեսելին, Շիո Մղվիմելին, Իոսեբ Ալավերդելին, Անտոն Մարտղոփելին, Թադեոզ Ստեփանծմինդելին, Պիրոս Բրեթելին, Իասե Ծիլկնելին, Ստեփանե Քիզիղելին կամ Խիրսելին, Իսիդորե Սամթավնելին, Միքայել Ուլումբոելին, Զենոն

თავნელი, მიქაელ ულუმბოელი, ზენონ იყალთოელი, ელია დიაკონი, პიმენი, ნათანე, იოანე.

Իղալթոելին, Էլիա Դիակոնին, Պիմենը, Նաթանեն, Իոանեն: Ծանո-թություն՝ «-ელი» վերջա-ծանցը համարժեք է հայերենի «-եցի» վերջա-ծանցին և արտահայտում է որտեղացի լինելը, օրինակ՝ «Ջեդազնելի» նշանակում է Ջեդազենցի):

აფეთქება - ნგრევის ძალის მქონე ერთბაში მოქმედება, რომელიც შედეგია ფეთქებადი ნივთიერების აალებისა და რასაც თან სდევს ქუხილისებური ხმაური.

ՊԱՅԹՅՈՒՆ – Փլուզման ուժ ունեցող կտրուկ, ակնթարթային գործողու-թյուն, որը արդյունք է պայթուցիկ նյութի բռնկման, և որն ուղեկցվում է ամպրոպանման աղմուկով:

აფხაზთა სამეფო - ერთ-ერთი ადრინდელი ფეოდალური ქართული სახელმწიფო, რომელსაც აგრეთვე ეწოდება ეგრისაფხაზეთის სამეფო. შეიქმნა VIII ს-ის 80-90-იან წწ.-ში. დასავლეთ საქართველოს გაერთიანებისათვის ბრძოლაში აფხაზმა მთავრებმა

ԱԲԽԱԶՆԵՐԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒ-ԹՅՈՒՆ – Վաղ ֆեոդալական վրացական պետություն-ներից մեկն է, որը կոչվում է նաև Էգրի-Աբխազիայի թագավորություն: Ստեղծվել է VIII դարի 80-90-ական թվականներին: Արևմտյան Վրաստանի միավորման համար պայքարում աբխազ

მთავარ ლეონ II-ის მეთაურობით ისარგებლეს ეგრისის მმართველი წრეების პროგრესული ნაწილის მხარდაჭერით, VIII ს.-ის ბოლოს ლეონი გათავისუფლდა ბიზანტიელებისაგან და მიიღო აფხაზთა მეფის ტიტული. მოსახლეობის უმრავლესობა იყვნენ ქართველები (ქართები, მეგრელები, სვანები), ასევე აფხაზებიც. სალაპარაკო ენა ქართული იყო, დედაქალაქი - ქუთაისი; დაწინაურდა ეკონომიკურად, განვითარდა კულტურა, გაყოფილი იყო 8 საერისთავოდ: აფხაზეთის, ცხუმის, ბედიის, სვანეთის, რაჭა-თაკვერის, გურიის, ქუთაისისა და შორაპნის.

իշխանները իշխան Լեոն II-ի գլխավորությամբ օգտվե-ցին Էգրիսիի կառավարող շրջանների առաջադեմ մասի աջակցությունից, VIII դարի վերջին Լեոնն ազատվեց բյուզանդա-ցիներից և ստացավ Աբխազիայի թագավորի տիտղոսը: Բնակչության մեծամասնությունը վրա-ցիներ էին (քարթեր, մեգրելներ, սվաններ), ինչպես նաև աբխազներ: Խոսակցական լեզուն վրա-ցերենն էր, մայրաքաղաքը` Քութաիսին: Առաջընթաց ապրեց տնտեսապես, զարգացավ մշակույթը, բաժանված էր 8 էրիսթավությունների` Աբխազիայի, Ցխումիի, Բեդիայի, Սվանեթիի, Ռաճա-Թակվերիի, Գու-րիայի, Քութաիսիի և Շորապանիի:

აღაპი - ტრაპეზი, მიცვალებულის მოსახსენებლად პურის ჭამა, განკუთვნილი ეკლესია-მონასტრის კრებულისათვის. მას აქ თან ახლდა წირვა, ზოგჯერ კი პანაშვიდიც. აღაპის ნიადაგზე წარმოიშვა პირობითი მიწათმფლობელობის განსაკუთრებული ფორმა ე. წ. *შეწირული,* შეიქმნა ყმა-გლეხთა ცალკე ჯგუფი - მეაღაპენი, რომლებიც ვალდებულნი იყვნენ ეკლესიებში აღაპის საჭიროებისათვის თავიანთი ჭირნახული მიეტანათ.

ԱՂԱՊԻ, ՀՈԳԵՀԱՑ – Հացկերույթ, մահացածի հիշատակին հաց ուտելը՝ նախատեսված եկեղեցու և վանքի ծառայողների համար: Այն ուղեկցվում էր պատարագով, երբեմն նույնիսկ հոգեհանգստով: Աղապի հիմքի վրա առաջացավ հողի նկատմամբ սեփա-կանության առանձնահա-տուկ ձև, այսպես կոչված՝ *նվիրաբերված, ընծայված,* ստեղծվեց ճորտ-գյուղացիների առանձին խումբ՝ աղապավորներ, ովքեր ստիպված էին հոգեհացի կարիքների համար եկեղեցուն բաժին հանել իրենց բերք ու բարիքից:

ბაზაზი - *არაბ.* მეწვრილმანე, ფართლეულის ვაჭარი ძველ საქართველოში.

ԲԱԶԱԶ – Արաբ.՝ մանրավաճառ, կտորեղենի վաճառական Հին Վրաստանում:

ბაზიერთუხუცესი -

ԲԱԶԻԵՐԹՈՒԽՈՒՑԵՍԻ –

სანადირო უწყების უფროსი გვიანფეოდალური საქართველოს სამეფო კარზე; მას ემორჩილებოდნენ ბაზიერი, ტყის მცველი და სხვა.

Որսոր-դական գերատեսչության պետ ուշ ֆեոդալական Վրաստանի արքունիքում: Նրան էին ենթարկվում բազիերին, անտառային պահակը և այլք:

ბაზიერი - *სპარს.* სანადირო ფრინველთა დამგეშავ-მწვრთნელი და მეთვალყურე ფეოდალურ საქართველოში.

ԲԱԶԻԵՐԻ – Պարսկ.՝ որսի թռչունների սանձող-վարժող և վերահսկող ֆեոդա-լական Վրաստանում:

ბარონი - თავადაზნაურთა ტიტული. ინგლისის უმაღლეს თავადაზნაურობის იერარქიაში ბარონს უკანასკნელი ადგილი უჭირავს. უფრო ფართო გაგებით, *ბარონს* უწოდებენ ინგლისის თავად-აზნაურობის ზედაფენას, ლორდთა პალატის მემკვიდრეობითს წევრებს. საფრანგეთსა და გერმანიაში ეს ტიტული უფრო დაბლა იდგა, ვიდრე გრაფისა. რუსეთში პეტრე I-მა შემოიღო ბალტიისპირე-

ԲԱՐՈՆ – Իշխանական-ազնվականական կոչում: Անգլիայի գերագույն ազնվականության հիերար-խիայում բարոնը վերջին տեղն է զբաղեցնում: Ավելի լայն առումով, բարոն կոչում են անգլիական ազնվա-կանության վերնախավին, Լորդերի պալատի ժառանգական անդամներին: Ֆրանսիայում և Գերմա-նիայում այս կոչումն ավելի ցած էր կանգնած, քան կոմսի կոչումը: Ռուսաս-տանում,

თის გერმანელ თავადაზნაურობის ზედაფენის წარმომადგენელთათვის.

ბატონყმობა - ფეოდალური ეპოქის საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სისტემა, მოიცავს ფეოდალური სახელმწიფოს სამართლებრივი ნორმების ერთობლიობას, რომელიც ამკვიდრებს გლეხთა დამოკიდებულების ყველაზე სრულ და მძიმე ფორმას, ტერმინი იხმარება აგრეთვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში როგორც ფეოდალიზმის სინონიმი, ის ფეოდალის და გლეხის ურთიერთდამოკიდებულების აღმნიშვნელი ცნებაა. ფეოდალიზმის გენეზისი აქ დაიწყო პირველივე საუკუნეებიდან; IV-V სს ჩამოყალიბდა

ներմուծել է Պետրոս I-ը՝ մերձբալթյան գերմանացի ազնվականու-թյան վերնախավի ներկայացուցիչների համար:

ՃՈՐՏԱՏԻՐՈՒԹՅՈՒՆ – Ֆեոդա-լական ժամանակաշրջանի հասարակական հարաբերությունների համակարգ, ներառում է ֆեոդալական պետության իրավական նորմերի ամբողջությունը, որը հաստատում է գյուղացիների կախվածության համապարփակ և ծանր ձև: Տերմինը Վրաստանի պատմագրության մեջ օգտագործվում է նաև որպես ֆեոդալիզմի հոմանիշ, այն ֆեոդալի և գյուղացու փոխկախվածությունն արտահայտող հասկացություն է: Ֆեոդալիզմի առաջա-ցումն այստեղ սկսվել է հենց առաջին դարերից, IV-V դդ.

ფეოდალური კლასი აზნაურობა, რომელიც 2 ფენისაგან შედგებოდა: 1. მთავრები, დიდი აზნაურები, 2. აზნაურები, რომლებიც მთავართა ვასალები იყვნენ. გაუქმდა 1864 წელს.

ձևավորվեց ֆեոդալական խավ՝ ազնվականություն, որը բաղկացած էր 2 շերտերից՝ 1. իշխաններ, մեծ ազնվականներ, 2. ազնվականներ, ովքեր իշխանների վասալներ էին: Վերացվել է 1864 թվականին:

ბეგარა - 1. საბატონო მიწის რენტის ერთ-ერთი ფორმა, შრომა-მიგებითი რენტა; იყო ნატურალური, ფულადი და შრომითი ვალდებულებისა, მაგ., თავი ბეგარა, იყო კომლობრივი, 2. სამხედრო ბეგარა, მოლაშქრეობა, მორიგე ჯარი, 3. შრომითი ბეგარა გადაუდებელი საზოგადოებრივად აუცილებელი სამუშაოს შესრულების მოვალეობა.

ԲԵԳԱՐ – 1. Տիրոջ հողի վարձակալության տեսակներից մեկն է, աշխատավճարային ռենտա: Կային բեգարի տարբեր տեսակներ՝ բնատնտեսական, դրամական և աշխատանքային պարտավորությունների, օրինակ, կար բեգար մեկ շնչի կամ մեկ ծխի հաշվով: 2. Ռազմական բեգար՝ աշխարհազորային, հեր-թապահ զորք: 3. Աշխատանքային բեգար՝ անհետաձգելի հասարակայնորեն պարտադիր աշխատանք կատարելու պարտավորություն:

ბეგი, ბეი - *თურქ.* მთავარი, ბატონი, გვაროვნული და ფეოდალური დიდკაცობის ტიტული ახლო და შუა აღმოსავლეთის ქვეყნებში.

ԲԵԿ, ԲԵՅ – *Թուրք.*՝ իշխան, պարոն, տոհմական և ֆեոդալական բարձրախավային տիտղոս Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներում:

ბეგლარბეგი - *თურქ.* *ბეგთაბეგი,* ფეოდალური ტიტული და თანამდებობა მისი სინონიმი არაბულად *ამირა ალუმარა, ამირთა ამირა.*

ԲԵԳԼԱՐԲԵԿ – *Թուրք.*՝ *բեկերի բեկ*, ֆեոդալական տիտղոս և պաշտոն, դրա հոմանիշն են արաբերեն *էմիր, ալումարա, էմիրաց էմիր*:

ბელგა - ნიშან-სამკაული ან ფული ოქროსი ან ვერცხლისა, რომელიც უნდა მიეტანა ვაჟს თავისი საცოლისათვის, ბელგის მიცემა ანუ დაწინდვა მოყვრობაზე შეთანხმების მთავარი წინაპირობა იყო, რომლის შემდეგ ნიშნობა და ქორწილი იმართებოდა.

ԲԵԼԳԱ – Նշան-զարդ կամ ոսկյա կամ արծաթյա դրամ, որ պետք է տաներ տղան իր հարսնացուին, բելգա տանելը կամ «խոսկապը» խնամության համաձայնության գլխավոր նախապայմանն էր, որից հետո կայանում էր նշանդրեքը և հարսանիքը:

ბიბლია - წიგნები, იუდაისტური და ქრისტიანული რელიგიების საღვთო წიგნების კრებული. ქართული

ԱՍՏՎԱԾԱՇՈՒՆՉ – Գրքեր՝ հրեական և քրիստոնեական կրոնների Սուրբ գրքերի ժողովածու: Վրացերեն

ბიბლიის უძველესი ხელნაწერია ოშკის ბიბლია 978 წ.

Աստվածաշնչի հնագույն ձեռագիրն է Օշկիի Աստվածաշունչը, 978 թ.:

ბლიცკრიგი - გერმანიის აგრესიული, დაპყრობითი ომის წარმოების ავანტიურისტული თეორია, რომლის მიზანი იყო მოწინააღმდეგის დამარცხება უმოკლეს დროში.

ԲԼԻՑԿՐԻԳ՝ ԿԱՅԾԱԿՆԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄ – Գերմանիայի ագրեսիվ, հարձակողական պատերազմ վարելու արկածախնդրական տեսություն, որի նպատակն էր թշնամուն պարտության մատնել շատ կարճ ժամանակում:

ბოგანო - გლეხთა კატეგორია ფეოდალურ საქართველოში, *ბოგანოდ* ითვლებოდა უვენახო მცირემიწიანი, ეკონომიკურად ხელმოკლე გლეხი; ეს კატეგორია წარმოიქმნა მონღოლთა ბატონობის მძიმე ხანაში.

ԲՈԳԱՆՈ – Գյուղացիների կարգ ֆեոդալական Վրաստանում: Բոգանո էր համարվում խաղողի այգուց զուրկ, փոքր հողատեր, տնտեսապես աղքատ գյուղացին: Այս կատեգորիան առաջացել է մոնղոլական տիրապետու-թյան ծանր շրջանում:

ბრინჯაოს ხანა - საზოგადოების განვითარების ისტორიულ-კულტურული პერიოდი, როდესაც საბრძოლო და სამუშაო

ԲՐՈՆԶԵ ԴԱՐ – Մարդկության պատմության ժամանա-կաշրջան, երբ որպես զենքի և աշխատանքային գործիք-

იარაღების დასამზადებელი ძირითადი მასალა იყო ბრინჯაო. ბრინჯაოს ხანას წინ უსწრებდა ენეოლითი.

ների պատրաստման նյութ գլխավորապես օգտագործ-վել է բրոնզը, որը պայմանավորված էր պղնձի և անագի մշակման եղանակների կատարելագործմամբ: Բրոնզե դարը հաջորդում է Քարի դարին և նախորդում Երկաթի դարին:

ბრძოლა - შეიარაღებული შებმა, შეტაკება მტერთან, საომარი მოქმედება ერთ გარკვეულ ადგილას.

ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏ – Զինված պայքար, բախում թշնամու հետ, ռազմական գործողություններ մեկ կոնկրետ վայրում:

ბულა - რომის პაპის ბრძანებულება, წერილი ან სიგელი.

ԲՈՒԼԱ – Հռոմի պապի հրամանագիր, նամակ կամ վկայագիր:

ბურგუნდია - მხარე (პროვინცია) საფრანგეთში.

ԲՈՒՐԳՈՒՆԴԻԱ – Մարզ (գավառ) Ֆրանսիայում:

ბურჯი - ქვიტკირის მრგვალი ნაგებობა, რომელიც სიმტკიცისათვის ციხე-სიმაგრის გალავანში ადგილ-ადგილ არის დატანებული.

ՀԵՆԱՍՅՈՒՆ, ՀԵՆԱՇԵՆՔ, ՀԵՆԱՄԱՍ - Կլոր քարե կառույց, որն ամրության համար տեղ-տեղ ներկառուցված է բերդ-ամրոցի պատի մեջ:

ბჭე - ძველ ქართულ

ԲՃԵ, ՎԻՃԱՐԿՈՂ – Հին

სამართალში სადავო საქმის გამრჩევი, მოსამართლე, რომელთაც მოდავე მხარეები ირჩევდნენ, ისინი შეიძლებოდა მეფეს ან ადგილობრივ მოხელეს დაენიშნა, VIII-XVIII სს-ის ტერმინები *მოსამართლე, ბჭე* და *მსაჯული* ერთნაირი მნიშვნელობით იხმარებოდა, იმერეთში *ბჭე* ეწოდებოდა საქმის გამრჩევ ყოველ პირს.

გალავანი - ძველი ქალაქის, ციხის, არქიტექტურული კომ-პლექსის, სასახლის, მონასტრის ირგვლივ შემოვლებული ქვის ან აგურის კედელი, რომელსაც თავდაცვითი მნიშვნელობა ჰქონდა.

გალობა - ვოკალური ხელოვნება მუსიკის გადმოცემა ადამიანის ხმის საშუალებით. საქართველოში გალობის ორი

վրացական իրավունքում գործը քննող անձ, որին ընտրում էին վիճող կողմերը, նրան կարող էր նշանակել թագավորը կամ տեղական պաշտոնյան, VIII-XVIII դարերում *դատավոր, բճե և ատենակալ* տերմինները միևնույն նշանակությամբ էին օգտագործվում, Իմերեթիում *բճե* էր կոչվում գործ պարզող յուրաքանչյուր անձ:

ՊԱՐԻՍՊ, ՊԱՏ – Հին քաղաքի, բերդի, ճարտարապետական համալիրի, պալատի, վանքի շուրջ կառուցած քարե կամ աղյուսե պատ, որը պաշտպանական նշանակություն ուներ:

ԵՐԳԵՑՈՂՈՒԹՅՈՒՆ, ԵՐԳԵԼԸ – Վոկալ արվեստ, երաժշտության փոխանցում մարդու ձայնի միջոցով: Վրաստանում երգեցողության երկու

სახეობაა ცნობილი *საერო* და *სასულიერო.*

გამაწბილებელი სასჯელი - დამნაშავის სახალხოდ შემარცხვენელი დასჯითი ღონისძიება, მაგ., *სამარცხვინო ბოძთან დაყენება, ყელზე გამობმული საბლით ქუჩა-ქუჩა ტარება, გაპარსვა, საჯაროდ სილის გაწვნა, ვირზე შესმა, მამაკაცის ქალის სამოსში გამოწყობა, სამხედრო და რაინდობის უფლების ჩამორთმევა, ლაშქარში არშეშვება.*

გამგებელი - ადგილობრივი ადმინისტრაციის მოხელე ფეოდალურ საქართველოში, XVII-XVIII სს-ში გამგებლად იწოდებოდა ქართლის მმართველი, რომელსაც

տեսակ է հայտնի՝ *աշխարհիկ և հոգևոր:*

ՊԱԽԱՐԱԿՈՂ ՊԱՏԻԺ – Իրավախախտի հանդեպ հրապարակավ կիրառվող ամոթալի պատժիչ միջոցառում, օրինակ՝ անարգանքի սյունի մոտ կանգնեցնելը (անարգանքի սյունին գամելը), պարանոցին պարան կապած փողոցից փողոց պտտելը, սափրելը, հրապարակավ ապտակելը, ավանակի վրա նստեցնելը, տղամարդուն կնոջ հագուստ հագցնելը, ռազմական և ասպետական իրավունք-ներից զրկելը, աշխար-հազոր մուտքն արգելելը:

ԳԱՄԳԵԲԵԼԻ, ԿԱՌԱՎԱՐԻՉ – Տեղական վարչակազմի պաշտոնյա ֆեոդալական Վրաստանում, XVII-XVIII դարերում գամգեբելի էր կոչվում Քարթլիի կառավարիչը, որին պարսից շահը

სპარსეთის შაჰი მეფის ნაცვლად *ჯანიშინად* ნიშნავდა.

გამყინვარების პერიოდი - დედამიწის გეოლოგიური ისტორიის ხანგრძლივი ეტაპი, რომლის ფარგლებში მრავალგზის ვითარდებოდა დროის ძალზე ცივი პერიოდები (გამყინვარება), რომელსაც თან სდევდა მსხვილი კონტინენტური გამყინვარება; ამ უკანასკნელს ენაცვლებოდა დროის ისეთი მონაკვეთები, სადაც ფიქსირდებოდა გამყინვარებათშორისი ეპოქები, რომელსაც მოჰყვა კონტინენტური გამყინვარების მნიშვნელოვანწილად გალღობა. ამ პერიოდს *მყინვარული ეპოქა* ეწოდება.

նշանակում էր փոխարքա՝ *ջանիշ*։

ՍԱՌՑԱԴԱՇՏԱՅԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆ – Երկրագնդի երկրաբանական պատմության տևական ժամանակաշրջան, որի ընթացքում կլիմայի ընդհանուր ցրտեցման պայմաններում իրար են հաջորդել առավել ցուրտ և համեմատաբար տաք կլիմայով ժամանակահատվածներ։ Ցուրտ ժամանակահատվածներում (սառցադաշտային) տեղի են ունեցել մայրցամաքային ընդարձակ սառցապատումներ, իսկ համեմատաբար տաք ժամանակահատվածներում (միջսառցադաշտային)՝ մայրցամաքային սառցադաշտերի զգալի մասը հալվել է։ Այս ժամանակաշրջանը կոչվում է *սառցադաշտային դարա-*

გაპარსვა - გაკრეჭა, გამაწბილებელი სასჯელის ერთ-ერთი სახე, *თავის გადაპარსვა, წვერ-ულვაშის ან საფეთქლების გაპარსვა, ქალისათვის ნაწნავის შეჭრა.*

გაცი და გაიმი - ქართული წყაროებით უძველესი წარმართული ღვთაებები საქართველოში.

გაძევება - სისხლის-სამართლებრივი სასჯელის სახე, დამნაშავის განდევნა სახელმწიფოს ტერიტო-რიიდან ფეოდალურ სა-ქართველოში; გაძევებით სჯიდნენ მკვლელებს და გამოუსწორებელ პოლი-ტიკურ დამნაშავეებს, ამ სასჯელს *ექსორიაც* ეწო-დებოდა.

გახეიბრება - დასახიჩ-რება, ერთ-ერთი გავრცე-ლებული სას-ჯელი მონათ-

շրջան:

ՍԱՓՐԵԼ – Խուզել, պախարակող պատժի տեսակներից մեկն է՝ գլուխը սափրել, բեղ-մորուքը կամ քունքամազերը սափրել, կանանց ծամը կտրել:

ԳԱՑ ԵՎ ԳԱԻՄ – Վրացական աղբյուրներով, հնագույն հեթանոսական աստվածներ Վրաստանում:

ԱՐՏԱՔՍՈՒՄ – Քրեական պատժի տեսակ, իրավա-խախտին հեռացնել պետության տարածքից: Ֆեոդալական Վրաստանում արտաքսումով էին պատժում մարդասպան-ներին և անուղղելի քաղաքական հանցագործ-ներին, այս պատիժը կոչվում էր նաև *էքսորիա*:

ՀԱՇՄՈՒՄ – Խեղում, ստրկա-տիրական և ֆեոդալական

მფლობელურსა და ფეოდალურ საზ.-ში; ფეოდალურ საქართველოში გამახეიბრებელ სასჯელებად იყენებდნენ *დასაჭურისებას, ასოთა ხელის, ფეხის თითების მოკვეთას, ენის ამოკვეთას* და *დაბრმავებას,* მონასტრებში იყენებდნენ მტკივნეულ სხეულებრივ სასჯელებს ასოთა მოუკვეთლად.

გენერალი - უმაღლესი სამხედრო წოდება.

გენერალისიმუსი - ყველაზე მაღალი სამხედრო წოდება, რომელიც ენიჭება სახელმწიფოს მთელი შეიარაღებული ძალების წარმატებით ხელმძღვანელობისათვის ომიანობის დროს. || მთელი შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალი.

გენერალიტეტი - არმიის უმაღლესი სარდლობა, – გენერლები.

հասարակությունում տարածված պատիժներից մեկը: Ֆեոդալական Վրաստանում որպես հաշմող պատիժ կիրառում էին *կրտումը, մարմնի մասերի՝ձեռքի, ոտքի մատների կտրելը, լեզուն կտրելը* և *կուրացնելը*: Վանքերում կիրառում էին ցավ պատճառող մարմնական պատիժներ՝ առանց մարմնի մասերը կտրելու:

ԳԵՆԵՐԱԼ – Բարձրագույն զինվորական կոչում:

ԳԵՆԵՐԱԼԻՍԻՄՈՒՍ – Ամենա-բարձր զինվորական կոչում, որը շնորհվում է պատերազմական շրջանում պետության ողջ զինված ուժերը հաջողությամբ ղեկավարելու համար: || Ողջ զինված ուժերի գերագույն հրամանատար:

ԳԵՆԵՐԱԼԻՏԵՏ – Բանակի գերագույն հրամանատարությունը, գեներալներ:

გენერალური შეტევა - მთავარი, გადამწყვეტი შეტევა.	ԳԼԽԱՎՈՐ ՀԱՐՁԱԿՈՒՄ – Գլխավոր, որոշիչ հարձակում:
გიორგი V **ბრწყინვალე** - საქართველოს მეფე 1314-46 წწ., დემეტრე II-ის ძე.	**ԳԻՈՐԳԻ V ՊԱՅԾԱՌԱԿԵՐՊ** – Վրաստանի թագավոր 1314-46 թվականներին, Դեմետրե II-ի որդին:
გიორგი XII - ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფე 1798-1800 წწ. ერეკლე II-ის ძე, ზოგჯერ გიორგი XIII-ის სახელითაც იხსენიება.	**Գիորգի** XII – Քարթլ-Կախեթիի վերջին թագավոր՝ 1798-1800 թթ.: Էրեկլե II-ի որդին, երբեմն հիշատակվում է Գիորգի XIII անունով:
გირვანქა - წონის ერთეული - 409,5 გრამი; საქართველოში გავრცელდა XVIII ს-ში; იხმარებოდა მეტრული სისტემის შემოღებამდე.	**ԳՐՎԱՆՔԱ, ՖՈՒՆՏ** – Քաշի միավոր՝ 409.5 գրամ: Վրաստանում տարածվել է XVIII դարում: Օգտագործվում էր մինչև մետրային համակարգի ներմուծումը:
გიუნცური ეპოქა - ალპების უძველესი გამყინვარება, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ნეოგენის ბოლოს ან ანთროპოგენური პერიოდის დასაწყისში.	**ԳՅՈՒՆՑՅԱՆ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆ** – Ալպերի հնագույն սառցապատում, որը տեղ է գտել Նեոգենի վերջում կամ անթրոպոգենյան ժամանակաշրջանի սկզբում:
გლახაკთა ნაწილი -	**ԱՂՔԱՏՆԵՐԻ ՄԱՍ** –

გლახაკთათვის განკუთვნილი სახელმწიფო შემოსავალის ნაწილი; დააწესა ბაგრატ I კურაპალატმა IX ს-ში. შეადგენდა შემოსავლის ერთ მეათედს.

Պետական եկամտից աղքատների համար հատկացված բաժին: Սահմանել է Բագրատ I Կյուրոպաղատը IX դարում: Այն կազմում էր ընդհանուր եկամտի մեկ տասներորդը:

გლეხობა - სოფლის მეურნეობის უშუალო მწარმოებელთა კლასი, იხდიდა ღალას და ბეგარას; ბატონს მასზე ყველანაირი უფლება ჰქონდა. გლეხები იყვნენ: *ნასყიდი, ნამზითვი, შეწირული, ნაწყალობევი.*

ԳՅՈՒՂԱՑԻՈՒԹՅՈՒՆ – Գյուղա-կան տնտեսության անմի-ջական արտադրողների դաս, վճարում էր կոռ ու բեգար: Տերը նրա նկատմամբ տարբեր տիպի իրավունքներ ուներ: Գյուղացիները տարբեր կարգավիճակ ունեին՝ *գնված, օժիտով ստացած, նվիրատված, ներում շնորհված, ընծայված:*

გობი - დიდი ზომის ამოთლილი ან შეკრული ჭურჭელი, იხმარება უმთავრესად ცომის მოსაზელად, სანოვაგის დასაწყობად და სხვ. აკეთებენ უწვნო სუფთა ხეებისაგან (ცაცხვი, თელა).

ՏԱՇՏԱԿ – Խոշոր չափի փայտից պատրաստված (մեջտեղը տաշելով կամ փայտի շերտերը կապելով) անոթ, օգտագործվում է հիմնականում խմոր հունցելու, սննդամթերքի պահեստավորման համար:

Պատրաստվում է չոր մաքուր փայտից (լորենի, կնձնենի):

გონიერი ადამიანი - (ლათ. Homo sapiens) ითვლება პრიმატების სახეობად, ჰომინიდების ჯგუფის, ადამიანთა მოდგმის წარმომადგენელად. მან დიდი ზეგავლენა მოახდინა დედამიწის ბიოსფეროს შექმნაში, შექმნა დედამიწის საკუთარი გარსი.

ՄԱՐԴ ԲԱՆԱԿԱՆ (լատ.՝ Homo sapiens) – Կենսաբանության մեջ մարդ ցեղի տեսակ՝ հոմինիդների ընտանիքի պրիմատների դասի ներկայացուցիչ: Նա մեծ ազդեցություն է ունեցել Երկրի կենսոլորտի ստեղծման մեջ, ստեղծել է Երկրի սեփական միջավայրը:

გრაფი - ევროპული არის-ტოკრატიული ტიტული.

ԿՈՄՍ – Եվրոպական ազնվականական տիտղոս:

გურიის სამთავრო - ფეოდა-ლური სამთავრო XV ს-ის II ნახევრიდან XIX ს-ის დასაწყისამდე.

ԳՈՒՐԻԱՅԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (ԿԱՌԱՎԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆ) – Ֆեոդալական իշխանություն XV դարի II կեսից մինչև XIX դարի սկիզբը:

გუჯარი - უმეტესად მეფი-საგან ნაბოძები საბუთის ზოგადი სახელი, რომელიც ქართულ დიპლომატიკაში XV ს-ში შემოვიდა.

ԳՈՒՋԱՐ – Հիմնականում թագավորի կողմից շնորհ-ված փաստաթղթի ընդհա-նուր անվանում, որը վրացական դիվանագիտու-թյան մեջ ներմուծվել է XV դարում:

დადიანები - წარჩინებული საგვარეულო; პირველი წარმომადგენელი იყო იოანე. XII ს 80-იანი წლებისათვის დადიანები დას. საქართველოს უძლიერესი ფეოდალები იყვნენ.

დაირა - დასარტყმელი საკრავი, ხის ვიწრო რკალი, რომელსაც ცალ მხარეს თხის ტყავი ანდა თევზის ბუშტი აქვს გადაკრული, ცნობილია აგრეთვე *დაფის* სახელით.

დაკრძალვა, დამარხვა - მიცვალებულის დამარხვის წეს-ჩვეულება, რომელიც ასახავს ადამიანის დამოკიდებულებას გარდაცვალებულისა და სიკვდილისადმი; საიქიოს რწმენის საფუძველზე წარმოიშვა მიცვალებულისადმი ორგვარი დამოკიდებულება, - ერთი მხრივ, მიცვალებულზე ზრუნვა, საფლავში

ԴԱԴԻԱՆՆԵՐ – Ազնվական ընտանիք, որի առաջին ներկայացուցիչն էր Իոանեն: XII դարի 80-ական թվականների համար Դադիանիները Վրաստանի հզորագույն ֆեոդալներ էին:

ԴԱՓ, ԴԱՀԻՐԱ – Հարվածային երաժշտական գործիք: Կազմված է փայտյա աղեղնաձև շրջանակից՝ մի կողմը պատած է կաշվե թաղանթով կամ ձկան լողափամփուշտով:

ՀՈՒՂԱՐԿԱՎՈՐՈՒՄ, ԹԱՂՈՒՄ – Մահացածի թաղման ծիսակարգ, որն արտացո-լում է վերաբերմունքը հանգուցյալի և մահվան հանդեպ: Անդրշիրիմյան կյանքի համոզմունքի հիման վրա, հանգուցյալի հանդեպ առաջացել է երկու տեսակ վերաբերմունք ՝ մի կողմից, մահացածի մասին հոգածությունը, նրա հետ

სამკაულების, ტანსაცმლის და სხვა ჩატანება; მეორე მხრივ, მიცვალებულის გაუვნებლობა, ზრუნვა იმაზე რომ მიცვალებული უკან არ დაბრუნებულიყო. მიცვა-ლებულთა დამარხვის სხვა-დასხვა წესი არსებობდა ორმო-სამარხებში, ქვა-ყუთებში, კრამიტ-სამარ-ხებში, მიცვალებულის ეტ-ლზე და კევრზე და ქვევრში დამარხვის წესები. ანტი-კური ხანიდან გვხვდება *სარკოფაგები,* მავზო-ლეუმის ტიპის *აკლდამები,* სადაც სამეფო დიდკაცობას და მათი ოჯახის წევრებს მარხავდნენ.

დალაი - მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებული გლოვის სიმღერა და მისი

գերեզման զարդեր, հագուստ և այլ դնելը, և մյուս կողմից՝ հանգուցյալի վնասազերծումը, հոգ տանելն այն մասին, որ հանգուցյալը հետ չվերա-դառնար: Մահացածի հուղարկավորման տարբեր կանոններ գոյություն ունեին՝ փոս-գերեզմանոց-ներում, քարե արկղերում, կղմինդրե գերեզմանոց-ներում, հանգուցյալին կառքի կամ սահնակի վրա, կարասի մեջ թաղելու կարգեր: Հնագույն ժամա-նակներից հանդիպում են սարկոֆագներ, դամբարանի տիպի գերեզմանատներ, որտեղ թագավորական տան ներկայացուցիչներին և նրանց ընտանիքի անդամ-ներին էին հուղարկա-վորում:

ԴԱԼԱՅ – Հանգուցյալի պաշտա-մունքի հետ կապված սգո երգը և նրա բանաս-

პოეტური ტექსტი, შესრულების პროცესს *დალაობა* ეწოდება.

დალი - ისტორიული მხარე აფხაზეთში, მდ. კოდორის სათავეებთან, ახლა გულრიფშის რ. XIX ს-ში *დალის* განაგებდა მარშანიების ფეოდალური საგვარეულოს ერთი შტო.

დალი - ქართული მითოლოგიური პერსონაჟი, ნადირობის ქალ-ღვთაება, მიეწერებოდა წმინდა ნადირთა (ჯიხვი, არჩვი, ირემი), გამრავლებისა და მფარველობის ფუნქცია, დახოცილი ნადირის გაცოცხლების უნარი.

დამღა - ხელოსნურ ნაწარმზე აღბეჭდილი ხელოსნის, სახელოსნოს მფლობელის ან ხელისუფლების წარმომადგენლის

տեղծական տեքստը, կատարման գործընթացը կոչվում է *դալաոբա*:

ԴԱԼԻ – Պատմական երկրամաս Աբխազիայում, Կոդորի գետի ակունքների մոտ: Ներկայումս Գուլրիփշիի շրջան: XIX դարում Դալիում տիրապետում էր Մարշանիաների ֆեոդալական տոհմի մի ճյուղը:

ԴԱԼԻ – Վրացական դիցաբանական կերպար, որսորդության աստվածուհի, նրան վերագրվում էր սուրբ վայրի կենդանիների (վայրի այծ, քարայծ, եղջերու), բազմացման և պահապանի գործառույթը, սպանված կենդանիների կենդանացման ունակու-թյունը:

ԴՐՈՇՄ, ԽԱՐԱՆ – Արհեստագործական արտադրանքի վրա պատկերված արհեստավորի, արհեստանոցի տիրոջ կամ իշխանության

ნიშანი; ხელოსნის ნიშნები ანტიკური ხანიდან ჩნდება კერამიკაზე.

ներկայացուցչի նշան: Արհեստավորի նշանները կերամիկական՝ խեցեգործական, արտադրանքի վրա հանդիպում են հնագույն ժամանակներից:

დარაია - შინამრეწველური წესით დამზადებული აბრეშუმის ქსოვილი აღმ. საქართველოში, ქალთა *მერდინი, დარაიის თავშლები, ქიცები* გავრცელებული იყო დას. საქართველოში, უმთავრესად სამეგრელოში.

ԴԱՐԱՅԱ՝ ՄԵՏԱՔՍՅԱ ԳՈՐԾՎԱԾՔ – Տնայնագործական կարգով պատրաստված մետաքսյա գործվածք Արևելյան Վրաստանում, տնայնագոր-ծական եղանակով պատ-րաստված կանանց գլխա-շորերը (մերդինի, քիցի) տարածված էր Արևմտյան Վրաստանում, առավելա-պես Սամեգրելոյում:

დარბაზი - სპარს. *დარვაზე,* კარი ალაყაფისა, სასახლისა, მეფესთან არსებული ფეოდალების სათათბირო ორგანო XI-XVIII ს. მას აქ სამეფო *საბჭოსაც* უწოდებდნენ, დარბაზის წევრებს *დარ-*

ԴԱՐԲԱԶԻ, ԺՈՂՈՎ – Պարսկ.՝ *դարվազե*, քաղաքի մուտքի դարպաս, պալատի դարպաս, թագավորին առընթեր գործող ֆեոդալական խորհրդակցական մարմին XI-XVIII դարերում: Այստեղ այն կոչում էին նաև թագավորական

ბაზის ერნი, დარბაზის სხდომას *დარბაზობა* ეწოდებოდა, რომელიც ორნაირი იყო - *უმცროსისა* წესითა და *დიდის* წესითა, უმცროსისა წესითა დარბაზის საქმიანი სხდომა იყო, რომელსაც მხოლოდ დარბაზის ერნი ესწრებოდნენ, დიდი დარბაზობა იყო საზეიმო სხდომა, რომელსაც ყველა მოხელე ესწრებოდა, მტკიცედ იყო განსაზღვრული დარბაზის წევრთა ჭდომის წესიც, დარბაზის ფუნქცია იყო კანონმდებლობა და უზენაესი მართლმსაჯულება, ომის გამოცხადება, დიდ ხელისუფალთა არჩევა-დანიშვნა, მათი დალოცვა-ხელდასხმის საკითხი და სხვ.

დარბაზის ერი - სამეფო საბჭოს დარბაზის წევრები XI-XVIII ს-ის საქართვე-

խորհուրդ, խորհրդի անդամներին՝ *դարբազի անդամներ,* որոնք երկու տեսակի էին՝ *կրտսերների* և *ավագների* կարգ: Կրտսերների կարգով դարբազին գործնական նիստ էր, որին մասնակցում էին միայն դարբազի անդամները, իսկ ավագ դարբազոբան տոնական նիստ էր, որին մասնակցում էին բոլոր պաշտոնյաները, հստակ սահմանված էր նաև դարբազի անդամների նստելու կարգը: Դարբազի գործառույթն էր օրենսդրությունը և գերագույն արդարադատությունը, պատերազմ հայտարարելը, խոշոր իշխանավորների ընտրել-նշանակելը, նրանց օրհնելն ու ձեռնադրելը:

ԴԱՐԲԱԶԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐ – Թագավորական խորհրդի՝ դարբազի, անդամներ XI-

ლოში; იყოფოდნენ ორ ჯგუფად: *ხელოსანნი* ანუ სახელმწიფო მოხელენი და *უხელონი* ე. ი. ვისაც სახელმწიფო თანამდებობანი არ ეკავა, აქედან წარმოდგა სიტყვა *დარბაისელი,* რაც თავდაპირველად დარბაზის წევრს აღნიშნავდა, ხოლო შემდეგ მას დინჯი ადამიანის მნიშვნელობაც მიენიჭა.

დარბაზობა - 1. ოფიციალური სტუმრობა, მიღება. 2. დარბაზის – სამეფო საბჭოს სხდომა ფეოდალურ საქართველოში.

დარბევა - ფეოდალურ საქართველოში: 1. სამხედრო მოქმედების სახეობა საგარეო თუ შინაომებში ხშირად რეპრესიის მიზნით; 2. დანაშაული - ფეოდალების მიხდომა, თავდასხმა და მძარცველობა, უფლე-

XVIII դարերի Վրաստանում: Բաժանվում են երկու խմբի` պետական պաշտոնյաներ և նրանք, ովքեր պետական պաշտոններ չունեին: Այստեղից էլ առաջացել է *դարբաիսելի* բառը, ինչը սկզբից նշանակել է դարբազի անդամ, այնուհետև նրան շնորհվել է նաև պատվավոր, տիտղոս ունեցող մարդու իմաստ:

ԴԱՐԲԱԶՈԲԱ – 1. Պաշտոնական այց, ընդունելություն: 2. Դարբազիի` թագավորական խորհրդի, նիստ ֆեոդալական Վրաստանում:

ԱՎԵՐՄՈՒՆՔ, ՋԱՐԴ, ԱՎԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ – Ֆեոդալական Վրաստանում. 1. ռազմական գործողությունների տեսակ արտաքին կամ ներքին պատերազմներում` հաճախ ռեպրեսիաների նպատակով: 2. Հանցագործություն`

ბის თვითნებურად განხორციელება და მტერთან ანგარიშის გასწორება; 3. ქონებრივი სასჯელი ეგზეკუციური ხასიათისა, ერთგვარი ჯარიმა, იძულებითი გადახდევინება.

ֆեոդալների ներխուժում, հարձակում ու թալան, իրավունքի կամայակա-նորեն իրականացում և թշնամու հետ հաշվեհար-դար տեսնելը: 3. Գույքային պատիժ` էկզեկուցիոն բնույթի` տուգանքի տեսակ կամ հարկադիր գանձում:

დასტა - აღმოსავლური მუსიკალური საკრავების დამკვრელთა მცირე ანსამბლი, აღმოსავლეთიდან შემოვიდა XVII ს-ში; ყარაჩოღელებისა და თავადიშვილების დროსტარების განუყრელი თანმხლები, გამდიდრდა ქართული რეპერტუარითაც.

ԴԱՍՏԱ, ՆՎԱԳԱԽՈՒՄԲ – Արևելյան երաժշտական գործիքներ նվագողների փոքր համույթ, ներմուծվել է արևելքից XVII դարում: Ղարաչողելիների (թուրք.`սև չուխայավորներ` հին թիֆլիսյան մանրավաճառներ, արհեստավորներ` խնջույքներ սիրող, քաղաքավարի, պատվավոր քաղաքային խավ) և իշխանազուններ ի ժամանցի ուղեկիցները, հարստացել է նաև վրացական երգա-ցանկը:

დასტურლამა - სპარსულ-არაბული *დასტურ ამალ,*-

ԴԱՍՏՈՒՐԼԱՄԱ – Պարսկա-արաբ.` *դաստուր ամալ* -

ინსტრუქცია-გარიგება, მოქმედების წესი, სახელ-მწიფო სამართლის ძეგ-ლის ზოგადი სახელი გვიანდელ ფეოდალურ საქართველოში.

hրահանգ-գործարք, գործո-ղության կարգ, պետական իրավունքի հուշարձանի ընդհանուր անվանում՝ ուշ ֆեոդալական Վրաստանում:

დატირება - ქართული ზეპირსიტყვიერების ჟანრი, მიცვალებულის ტირილით გლოვა.

ՈՂԲԱԼ – Վրացական ժողովրդական բանահյու-սության ժանր, լալով հանգուցյալին սգալը:

დაღი, დადაღვა - გახუ-რებული რკინის იარაღით შანთით ამომწვარი საკუთ-რების ნიშანი მსხვილფეხა საქონლის ბეჭზე, გავაზე ან თავკისერზე, წვრილფეხა საქონელზე.

ԽԱՐԱՆ, ԽԱՐԱՆԵԼ – Շիկացած երկաթյա գործիքով՝ շան-թով, արված սեփակա-նության նշան խոշոր եղջերավոր անասունների թիակի, գավակի, մանր եղջերավոր անասունների՝ գլուխ-պարանոցի վրա:

დედაციხე - მთავარი ციხის აღმნიშვნელი ზოგადი ქარ-თული ტერმინი; ქართულ წყაროებში მის სინონიმად გვხვდება ტერმინი თავადი-ციხე.

ԳԼԽԱՎՈՐ ԲԵՐԴ-ԱՄՐՈՑ – Գլխավոր բերդն արտա-հայտող ընդհանուր վրա-ցերեն տերմին: Վրացական աղբյուրներում որպես դրա հոմանիշ հանդիպում է իշխանական ամրոց

დევი - ქართული ხალხური ზღაპრების პოპულარული პერსონაჟი, ადამიანის მსგავსი ფანტასტიკური არსება, ტანად დიდი და ღონიერი, ზოგჯერ მრავალთავიანი, განასახიერებს უმთავრესად ბოროტ ძალას.

დეკანოზი - საეკლესიო იერარ-ქიაში უფროსი მღვდელი, ქართულ მონასტერში მღვდლებისა და მგალობლების უფროსი, მონასტრის წინამძღვ-რის შემდეგ მეორე პირი და მისი თანაშემწე მღვდელთმსახურებაში.

დელეგატი - არჩეული ან დანიშნული წარმომადგენელი რომელიმე ორგანიზაციისა, დაწესებულებისა, სახელმწიფოსი და სხვ.

დემეტრე I - საქართველოს მეფე 1125-56 წწ.,

արտահայտությունը:

ԴԵՎ – Վրացական ժողովրդական հեքիաթների հանրաճանաչ հերոս, մարդու նմանությամբ ֆանտաստիկ արարած՝ մեծ մարմնով և հզոր, երբեմն մի քանի գլխանի, հիմնականում մարմնավորում է չար ուժը:

ԴԵԿԱՆՈԶ, ԱՎԱԳ ԵՐԵՑ – Եկեղեցական հիերարխիայում ավագ քահանա, վրացական վանքում քահանաների և երգիչների ղեկավար, վանքի հոգևոր հովվից հետո երկրորդ դեմքը և նրա օգնականը ժամասացության ժամանակ:

ՊԱՏՎԻՐԱԿ, ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐ – Ընտրված կամ նշանակված ներկայացուցիչ որևէ կազմակերպության, հիմնարկի, պետության և այլն:

ԴԵՄԵՏՐԵ I – Վրաստանի թագավոր 1125-56 թթ.,

დავით IV-ის ძე. | Դավիթ IV-ի որդին:

დემეტრე, დიმიტრი II - თავდადებული, საქართველოს მეფე 1271-89 წწ, დავით VII ულუს და გვანცა დედოფლის ძე. | **ԴԵՄԵՏՐԵ, ԴԻՄԻՏՐԻ II ԱՆՁՆԱ- ԶՈՀ** – Վրաստանի թագավոր 1271-89 թթ., Դավիթ VII Ուլուի և Գվանցա թագուհու որդին:

დენთი - თოფის წამალი. | **ՎԱՌՈԴ** – Պայթուցիկ նյութ՝ փամփուշտների ու արկերի լիցքավորման համար:

დვალეთი - ისტორიული მხარე შუა საუკუნეთა საქართველოში, მოიცავდა კავკასიონის ქედის ცენტრალურ ნაწილს, დარიალის ხეობასა და მამისონის გადასასვლელს შორის. | **ԴՎԱԼԵԹԻ** – Պատմական երկրամաս միջնադարյան Վրաստանում, ընդգրկում էր Կովկասյան լեռնաշղթայի կենտրոնական մասը, Դարիալիի կիրճի և Մամիսոնիի լեռնանցքերի միջև:

დიაოხი, დიაენი ადრეკლასობრივი სახელმწიფო ძვ. წ. XII-VIII სს. სამხრ. ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე. | **ԴԻԱՈԽ, ԴԻԱԵՆ** – Վաղ դասային պետություն մ.թ.ա. XII-VIII դդ. Հարավային Անդրկով-կասի տարածքում:

დიდგორის ბრძოლა - 1121 წ. დავით IV-ის მეთაურობით ქართველთა ომი სელჩუკთა კოალიციური ლაშქრის წინააღ- | **ԴԻԴԳՈՐԻ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏ** – 1121 թ. Դավիթ IV-ի հրամանատարությամբ վրացիների ճակատամարտ սելջուկների կոալիցիոն բանակի դեմ

მდეგ დიდგორის ველზე. XII ს-ის მიწურულს საქართველო გაძლიერ-და, დავითი გაუსწორდა შინაურ და საგარეო მტრებს, ამან შეაშფოთა სელჩუკები და მათი ჯარი 300 000 კაცი საქართველო-ში შემოიჭრა, ქართველთა ჯარი კი 40 000 ქართველის, 15 000 ყივჩაყის, 500 ალანის და 100 ფრანგი რაინდი-საგან შედგებოდა. ქართვე-ლებმა ისტორიული გამარ-ჯვება მოიპოვეს, მტერი გაანადგურეს. 1122 წ. დავითმა თბილისიც აიღო და დედაქალაქი ქუთაი-სიდან ისევ თბილისში გადაიტანა.

Դիդգորիի դաշտավայրում: XII դարի վերջում Վրաստանը հզորացավ, Դավիթը հաշվեհարդար տեսավ ներքին և արտաքին թշնամիների հետ, դա անհանգստացրեց սելջուկներին, և նրանց 300 000 հոգանոց բանակը ներխուժեց Վրաստան, իսկ վրացական բանակը՝ 40 000 վրացիներից, 15 000, ղկչաղներից, 500 ալաններից և 100 ֆրանսիացի ասպետ-ներից էր բաղկացած: Վրացիները պատմական հաղթանակ տարան՝ ոչնչացնելով թշնամուն: 1122 թ. Դավիթը գրավեց նաև Թբիլիսին և մայրաքաղաքը Քութաիսից կրկին տեղափոխեց Թբիլիսի:

დიდგორობა - ხალხური რელიგიური დღესასწაული ქართლში, იმართებოდა 7-20 მაისს სოფ. დიდგორთან,

ԴԻԴԳՈՐՈԲԱ – Ժողովրդական կրոնական տոնակատա-րություն Քարթլիում, անց էր կացվում

ქართლის გარდა დიდგორობა ხევსურეთშიც იცოდნენ.

დიდვაჭარი - ვაჭართა დაწინაურებული ფენის წარმომადგენელი განვითარებული ფეოდალიზმის ხანის საქართველოში, თავისუფალი დიდი ქონების მქონე ვაჭარი, რომელიც უმთავრესად უცხო ქვეყნებთან ვაჭრობდა, ის აზნაურის პატივით სარგებლობდა და სახელმწიფო საქმეებშიც მონაწილეობდა, ზოგჯერ მეფე მას დესპანად გზავნიდა და აძლევდა პოლიტიკურ დავალებებს.

დილეგი - საპყრობილე, სატუსაღო, ტყვეთა დასამწყვდევი ციხე.

დიოფიზიტობა - მიმდი-

մայիսի 7-ից 20-ը Դիդգորի գյուղի մոտ: Քարթլիից բացի Դիդգորո-բան տոնում էին նաև Խևսուրեթիում:

ԴԻԴՎԱՃԱՐԻ (բառացիորեն՝ մեծ վաճառական) – Վաճառա-կանների առաջավոր խավի ներկայացուցիչ զարգացած ֆեոդալական դարաշրջանի Վրաստանում, մեծ գույք ունեցող ազատ վաճառական, որը հիմնականում արտասահմանյան երկրնե-րի հետ էր առևտուր անում: Նա վայելում էր ազնվականի հարգանք և նաև մասնակցում էր պետական գործերին, երբեմն թագա-վորը նրան դեսպան էր ուղարկում և տալիս էր քաղաքական առաջադրանք-ներ:

ՁՆԴԱՆ – Բանտ, բերդ, գերիների կալանատուն:

ԴԻՈՖԻԶԻՏՈՒԹՅՈՒՆ,

ნარეობა ქრისტიანულ რელიგიაში, - როგორც დოქტრინა, გაფორმდა ქალკედონის საეკლესიო კრე-ბაზე 451 წ. აქედანაა მეორე სახელი - *ქალკედონელობა,* სადაც ნიკეის კრების 325 წლის და კონსტანტინეპოლის კრების 381 წლის სარწმუნოების სიმბოლოს ახალი განსაზ-ღვრება მიიღო: *ქრისტეში მოცემულია ერთმანეთისა-გან განსხვავებული და თა-ნაბარი, შეურევველი და განუყოფელი 2 ბუნება ღვთ-აებრივი და ადამიანური.*

დიპლომატია - სახელმ-წიფოსა და მთავრობის მეთაურთა და საგარეო ურთიერთობების ორგა-ნოთა ოფიციალური საქმი-ანობა საგარეო პოლიტი-კური მიზნების განსახორ-ციელებლად და სა-ხელმწიფოს ინტერესების

ԵՐԿԱԲՆԱ-ԿՈՒԹՅՈՒՆ, ԵՐԿԲՆՈՒԹՅՈՒՆ – Որպես վարդապետություն ձևակերպվել է Քաղկեդոնի եկեղեցական ժողովին 451 թ.: Այստեղից էլ երկրորդ անվանումը՝ *քաղկեդոնու-թյուն*, որտեղ 325 թվականի Նիկեիայի տիեզերական ժողովի և 381 թվականի Հավատո հանգանակի նոր սահմանում ընդունվեց. *Քրիստոսը ունեցել է միմյանցից տարբեր և հավասար, անխառն ու անբաժանելի 2 բնություն՝ աստվածային և մարդկային:*

ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ – Պետու-թյան և կառավարության ղեկավարների և արտաքին հարաբերությունների մար-մինների պաշտոնական գործունեություն արտաքին քաղաքականության նպա-տակների իրականացման և

დასაცავად საზღვარგარეთ. ქართული სახელმწიფოები სხვა ქვეყნებთან მიმართავ-დნენ სადავო საკითხთა გადაწყვეტას მოლაპა-რაკების გზით, დიპლომა-ტიის გზითვე წყდებოდა ომის მომზადების, ზავის დადებისა და სხვა საკითხები, საქართველოს ისტორიაში დიდი მნიშვნე-ლობა ენიჭებოდა დიპლო-მატიურ ღონისძიებებს: მოლაპარაკება, ელჩობა, დიპლომატიური მიმოწერა, ხელშეკრულებები, საზავო მოლაპარაკება, სამხედრო კავშირები, დინასტიური ქორწინება, მძევლების ინსტიტუტი და სხვა.

արտերկրում պետության շահերի պաշտպանության համար: Վրացական պետությունններն այլ երկրների հետ հարաբե-րություններում դիմում էին վիճելի հարցերը բանակ-ցությունների միջոցով կարգավորելու ճանապար-հին, դիվանագիտության ճանապարհով էին վճռվում նաև պատերազմի նախա-պատրաստման, հաշտու-թյան պայմանագիր կնքելու և այլ հարցեր: Վրաստանի պատմության մեջ մեծ կարևորություն էին շնորհում դիվանագի-տական միջոցառումներին՝ բանակցություններ, դեսպա-նություն, դիվանագիտական նամակագրություն, համա-ձայնագրեր, խաղաղության բանակցություններ, ռազմա-կան կապեր, դինաս-տիական ամուսնություն-ներ,

պատանդների ինստիտուտ և ուրիշներ:

დიპლომატიკა - დამხმარე საისტორიო დისციპლინა, წყაროთმცოდნეობის ნაწილი, რომელიც იკვლევს საბუთების, აქტების ფორმასა და შინაარსს. ქართული პრაქტიკული დიპლომატიკა შუა საუკუნეებში წარმოიქმნა, როგორც ჩანს, უკვე XII ს-ში არსებობდა სახელმძღვანელოები, რომელთა მიხედვითაც ადგენდნენ საბუთებს, XVII-XVIII სს-ში მათ სამდივნო წიგნები ეწოდებოდათ.

ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ – Օժանդակ պատմական դիսցիպլին, աղբյուրագիտության բաժին, որը հետազոտում է փաստաթղթերի, ակտերի ձևն ու բովանդակությունը: Վրացական գործնական դիվանագիտաբանությունը ծագել է միջնադարում: Ինչպես երևում է, արդեն XII դարում գոյություն են ունեցել դասագրքեր, ըստ որոնց կազմում էին փաստաթղթերը, XVII-XVIII դդ. դրանք կոչվում էին քարտուղարության մատյաններ:

დრამა, დრამი - ფულისა და წონის ერთეულის სახელწოდება ფეოდალურ საქართველოში, შემოსულია სასანიანთა ირანიდან, სადაც შემოიღეს ბერძ-

ԴՐԱՀՄԱ, ԴՐԱՀՄ – Դրամի և կշռի միավորի անվանում ֆեոդալական Վրաստանում, ներմուծվել է Սասանյան Պարսկաստանից, որտեղ այն ներմուծվել է Հունաս-տանից:

ნულიდან; წონის ერთეული იყო რუსული საზომი სისტემის დამკვიდრებამდე.

დრაჰკანი - ოქროს ფულის აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინი XI-XVI სს ქართულ წყაროებში.

დურძუკები, ძურძუკები - ურდუკები, როზკიტები, - თანამედროვე ვეინახთა წინაპრები საერთო სახელი შუა საუკუნეთა წყაროებში; სახლობდნენ ცენტრალური კავკასიონის კალთებზე.

ეგზარქოსი - ბერძნ. *ხელმძღვანელი,* დამოუკიდებელი ხელისუფლების მქონე, სახელმწიფოში მაღალი წოდების იერარქი, რომელიც მართავს ადმინისტრაციულ ეთნიკურად განსხვავებულ დიდ საეკლესიო ეპარქიას; 1811 წ.

Կշռի միավոր է եղել մինչև ռուսական չափման համակարգի հաստատումը:

ԴԱՀԵԿԱՆ – Ոսկյա դրամ արտահայտող ընդհանուր տերմին XI-XVI դ.դ. վրացական աղբյուրներում:

ԴՈՒՐՁՈՒԿՆԵՐ, ՁՈՒՐՁՈՒԿՆԵՐ, ուրդուկներ, ռոզկիտներ – Ժամանակակից վեյնախ-ների նախնիների ընդհա-նուր անվանումը միջնա-դարյան աղբյուրներում: Բնակվում էին Կենտրո-նական Կովկասյան լեռների լանջերին:

ԷԿԶԱՐԽ՝ ՓՈԽԱՆՈՐԴ – Հուն.՝ *ղեկավար*, անկախ իշխա-նություն ունեցող, պետու-թյան բարձրագույն կոչում ունեցող հիերարխ, որը ղեկավարում է վարչական էթնիկապես տարբերվող մեծ եկեղեցական թեմ: 1811 թ. վրացական եկեղեցու

ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიია გაუქმდა და დაარსდა საეგზარქოსო.	ավտոկեֆալությունը՝ անկախությունը, վերացվեց և հաստատվեց փոխանորդություն:
ეგრისი, ეგური - დას. საქართველოს ძველი სახელწოდება, წარმოდგება *ეგრის* ტომის სახელიდან, იგივეა, რაც *კოლხიდა* და *ლაზიკა.*	**ԷԳՐԻՍԻ, ԷԳՈՒՐԻ** – Արևմտյան Վրաստանի հին անվանումը, կազմվել է Էգրիի ցեղի անվանումից, նույնն է, ինչ Կոլխիդա և Լազիկա:
ევოლუცია - განვითარება მკვეთრი ცვლილებების გარეშე, თანდათანობით.	ԷՎՈԼՅՈՒՑԻԱ – Զարգացում առանց կտրուկ փոփոխությունների, աստիճանաբար:
ეთნოგრაფია - ხალხის ყოფისა და კულტურის წარმოშობის განსახლებისა და კულტურულ-ისტორიული კავშირის შემსწავლელი ჰუმანიტარული მეცნიერება.	ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ – Ժողովրդի առօրյա կյանքի և մշակույթի ծագումնաբանությունը, վերաբնակեցման կազմը, մշակութային-պատմական կապերն ուսումնասիրող հումանիտար գիտություն:
ეთნოსი - ჩვევა, მიდრეკილება, ადათი, წესრიგი და ხასიათი, როგორც რისამე თავისებურება, ნიშანი, თვისება. მოგვიანებით სიტ-	ԷԹՆՈՍ ԿԱՄ ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՒՄԲ – Որոշակի տարածքում ապրող մարդկանց՝ պատմականորեն ձևավորված կայուն համախմբու-

ყვა ***ეთნოსს*** ეძლევა ფსიქოლოგიური მნიშვნელობა.

թյուն, որն օժտված է ընդհանուր, համեմատականորեն կայուն լեզվական, մշակութային ու հոգեկան առանձնահատկություններով, ինչպես նաև սեփական միասնության և նման այլ կազմավորումներից տարբերվելու գիտակցությամբ (ինքնագիտակցությամբ), որը պահպանել է տեղային մշակույթի, լեզվի, սովորույթների որոշ առանձնահատկություններ։

ემბარგო - საქონლის, იარაღის და ა.შ. შეზიდვისა და გაზიდვის აკრძალვა რომელიმე სახელმწიფოში.

ԷՄԲԱՐԳՈ, ԿԱԼԱՆՔ, ԱՐԳԵԼՔԻ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄ – Որևէ պետություն ապրանքի, զենքի և այլն ներմուծման և արտահանման արգելք։

ენეოლითის ხანა - ნეოლითიდან ბრინჯაოს ხანაზე გარდამავალი პერიოდი, როდესაც ჩნდება თვითნაბადი სპილენძის ცივი დამუშავების გზით დამზადებული იარაღი.

ԷՆԵՈԼԻԹԻ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆ – Նեոլիթից պղնձի դար, պղնձաքարային դար, նոր քարի դարից (նեոլիթ) բրոնզի դարին անցնելու ժամանակաշրջան, երբ

ადამიანი თანდათან ეუფლება სპილენძის მადნის ჩამოსხმის ხერხს, ჩნდება სპილენძის ჩამოსხმული იარაღი და სამკაული. ენეოლოთის ეპოქაში ქვის იარაღის გვერდით სპილენძის იარაღიც იხმარებოდა.

առաջանում են զտաբեկոր պղնձի սառը մշակման ճանապարհով պատրաստված գործիքները: Մարդիկ աստիճանաբար տիրապետում են պղնձի հանքաքարի ձուլման մեթոդին, առաջանում են պղնձի ձուլածո գործիքներ և զարդեր: Այս դարաշրջանում քարե գործիքների կողքին օգտագործվում էին նաև պղնձյա գործիքներ:

ეპიგრაფიკა - ისტორიის დამხმარე დისციპლინა, რომელიც სწავლობს მაგარ მასალაზე (ქვა, ლითონი, მინა, ძვალი, კერამიკა) შესრულებულ ძველ წარწერებს, შეისწავლის წარწერათა როგორც გარეგნულ მხარეს, ისე მათ შინაარსს (წარწერებში მოხსენიებული პირები, გეოგრაფიული და ეთნოგრაფიული ნომენ-

ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ – Պատմու-թյան օժանդակ դիսցիպլին, որն ուսումնասիրում է պինդ նյութի (քար, մետաղ, ապակի, ոսկոր, խեցեղեն) վրա փորագրված հնագույն արձանագրություններ, ուսումնասիրում է արձանագրությունների ինչպես արտաքին կողմը, այնպես էլ դրանց բովանդակությունը

კლატურა, სოციალურ-პოლიტიკური ტერმინო-ლოგია, ენა). ეპიგრაფიკულ ძეგლებს იყენებენ ანტიკური ხანიდან, მეცნიერული ეპიგრაფიკა კი მხოლოდ XIX ს-ში ჩამოყალიბდა, როცა მეცნიერები შეუდგნენ ბერძნული და ლათინური წარწერების კორპუსების გამოსაცემად მომზადებას.

(արձանագրություններում հիշատակված անձանց, աշխարհագրական և ազգագրական նոմենկլա-տուրան, սոցիալ-քաղա-քական տերմինաբանու-թյունը, լեզուն): Վիմագրա-կան հուշարձաններն օգտագործում են հնագույն ժամանակներից, իսկ գիտա-կան վիմագրությունը ձևավորվել է XIX դարում, երբ գիտնականները սկսեցին հրապարակման պատրաստել հունարեն և լատիներեն արձանա-գրությունների կորպուսը:

ეპისკოპოსი რომის კათო-ლიკურ, ანგლიკანურ და მართლმადიდებლურ ეკ-ლესიებში ღვთისმსახურთა უმაღლესი წოდება, საეკ-ლესიო იერარქიის უმაღ-ლესი წარმომადგენელი, - იგივეა რაც მღვდელ-თმთავარი. საქართველოში

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ – Հռոմեական Կաթոլիկ, Անգլիկան և Ուղղափառ եկեղեցիներում հոգևորականների ամենա-բարձր կոչում, եկեղեցու հիերարխիայի ամենա-բարձր ներկայացուցիչ, - նույնն է ինչ մღვდელთ-მთავარი - քահանաների պետ:

ეპისკოპოსის თანამდებობა
IV ს-ში შემოვიდა. V ს-დან
ეპისკოპოსები ექვემდება-
რებოდნენ ქართლის კათა-
ლიკოსს, XI ს დასაწყისიდან
- სრულიად საქართველოს
კათალიკოს-პატრიარქს;
გაძლიერდნენ შუა საუკუნე-
ების საქართველოში და
საერო ფეოდალებს გაუთა-
ნასწორდნენ, აქტიურად
ერეოდნენ შინაფეოდალურ
პოლიტიკურ საქმიანობაში,
ზოგჯერ ცენტრალური ხე-
ლისუფლების წინააღმდეგ
მიმართულ სეპარატის-
ტულ მოძრაობასაც ედგნენ
სათავეში, სახელმწიფო-
სადმი ეკლესიის დაქვემდე-
ბარების შემდეგ (XII ს
დავით IV-ის დროს) მათი
უმრავლესობა მეფის პო-
ლიტიკის საყრდენ ძალად
იქცა. საქართველოს პო-
ლიტიკური დაშლის შემდეგ
(XV ს) თავიანთი მეფე-

Վրաստանում եպիսկոպոսի
պաշտոնը ներմուծվել է IV
դարում: V դարից
եպիսկոպոսները ենթարկվում
էին Քարթլիի կաթողիկոսին,
XI դարի սկզբից՝ Համայն
Վրաստանի կաթողիկոս-
պատրիարքին: Հզորացան
միջնադարյան Վրաստանում
և հավասար-վեցին
աշխարհիկ ֆեոդալներին,
ակտիվորեն միջամտում էին
ներֆեոդա-լական
քաղաքական
գործունեությանը, երբեմն
կենտրոնական իշխանութ-
յան դեմ ուղղված անջատո-
ղական շարժումն էին
գլխավորում: Եկեղեցին
պետության ենթակայու-
թյան մեջ ընդգրկելուց հետո
(XII դ. Դավիթ IV-ի
ժամանակ), նրանց մեծ մասը
վերածվեց թագավորի
քաղաքականության հենա-
րան ուժի: Վրաստանի

მთავრების მოკავშირეებად გამოდიოდნენ, ამჟამად საქართველოში 38 ეპისკოპოსია.

քաղաքական մասնատումից հետո (XV դ.) իրենց թագավորների և իշխանների դաշնակիցներ էին հանդես գալիս, ներկայումս Վրաստանում 38 եպիսկոպոս կա:

ერი - ძველი ქართული ტერმინი, ერთდროულად აღნიშნავდა *ხალხსაც* და *ჯარსაც,* წარმოშობილი უნდა იყოს სამხედრო დემოკრატიის ხანაში, როცა ხალხი და ჯარი ერთმანეთისაგან განუყრელი იყო.

ԱԶԳ, ԷՐԻ – Հին վրացերեն տերմին, միաժամանակ և ժողովուրդ էր նշանակում և բանակ, պետք է առաջացած լիներ ռազմական ժողովրդավարության ժամանակաշրջանում, երբ ժողովուրդն ու բանակն անբաժան էին միմյանցից:

ერისთავი - მხარის გამგებლის აღმნიშვნელი ტერმინი მთელ საქართველოში; ერისთავი, ანუ *ერისმთავარი,* გვაროვნული გვაროვნული წყობილების წიაღში შექმნილი ინსტიტუტია.

ԷՐԻՍԹԱՎԻ – Երկրամասի կառավարիչ արտահայտող տերմին ամբողջ Վրաստանում: Էրիսթավին կամ *էրիսմթավարին*, տոհմային հասարակարգի ընդերքում ստեղծված ինստիտուտ է:

ექსპანსიონიზმი - გავლენის სფეროს

ԷՔՍՊԱՆՍԻՈՆԻԶՄ, ԸՆԴԱՐՁԱԿՈՒՄ, ԶԱՎԹՈՂԱԳՈՐԾՈՒ-

გაფართოება, ახალი ტერიტორიების დაპყრობისკენ მისწრაფება.	ԹՅՈՒՆ – Որևէ պետության կամ տնտեսական կառույցի ազդեցության ոլորտի ընդարձակում՝ նոր տարածք-ների տիրանալու ձգտում:
ვასალი - საშუალო საუკუნეებში – მემამულე-ფეოდალი, დამოკიდებული სხვა უფრო მსხვილ ფეოდალზე, რომელიც მას მფარველობდა და მამულს აძლევდა. თავის მხრივ, ვასალი კისრულობდა სამხედრო სამსახურს მფარველის ამალაში, ლაშქარში.	**ՎԱՍԱԼ** – Միջնադարում կալվածատեր-ֆեոդալ, որ կախման մեջ էր ավելի խոշոր ֆեոդալից, որը նրան աջակցում էր և կալվածք տալիս: Իր հերթին, վասալը ստանձնում էր զինվորական ծառայություն իր հովանավորի շքախմբում, բանակում:
ვახტანგ I, **გორგასალი** - ქართლის მეფე 442-502 წწ. (სპარსული *გორგასალი* „მგლისთავას“ ნიშნავს); იღვწოდა ქართლის განთავისუფლებისათვის, ირანელთა უღლისაგან ქვეყნის განთავისუფლებისათვის, შეუზღუდველი სამეფო ხელისუფლების შექმნისათვის. პირველი იერიში	**ՎԱԽԹԱՆԳ I, ԳՈՐԳԱՍԱԼԻ** – Քարթլիի թագավոր 442-502 թթ. (պարսկերեն Գորգասալի, «գայլի գլուխ» է նշանակում): Աշխատում էր Քարթլիի ազատագրման, երկիրը իրանցիների լծից ազատագրելու, անսահմանափակ թագավորական իշխանության ստեղծման համար: Առաջին հարձա-

ეკლესიაზე მიიტანა, ჩაატარა მისი რეორგანიზაცია და დააწესა კათალიკოსობა, ეკლესიიდან განდევნა თავისი მოწინააღმდეგეები და მეტად დაუქვემდებარა იგი სამეფო ხელისუფლებას, მოუპოვა მეტი დამოუკიდებლობა საერთაშორისო სარბიელზე და გააცოცხლა ხელახლა კავშირი კონსტანტინეპოლთან; დიდი საქალაქო მშენებლობა ჩაატარა, ააშენა ახალი და შეაკეთა ძველი ქალაქები, თბილისში აპირებდა დედაქალაქის გადატანას, რაც განახორციელა მისმა ძემ *დაჩიმ;* მიჩნეულია თბილისის დამაარსებლად.

կումը եկեղեցու դեմ էր, կատարեց նրա վերակազմակերպում և սահմանեց կաթողիկոսություն, եկեղեցուց հեռացրեց իր հակառակորդներին և եկեղեցին ենթարկեց թագավորական իշխանությանը, միջազգային ասպարեզում նրա համար ձեռք բերեց ավելի շատ անկախություն և կրկին աշխուժացրեց կապը Կոստանդնուպոլսի հետ: Մեծ քաղաքաշինական գործունեություն ծավալեց, կառուցեց նոր և վերանորոգեց հին քաղաք-ները, պատրաստվում էր մայրաքաղաքը տեղափոխել Թբիլիսի, ինչն իրականաց-րեց նրա որդին՝ Դաչին: Համարվում է Թբիլիսիի հիմնադիր:

ვეზირი, ვაზირი - არაბ. *ვაზირუმ* თანაშემწე, მეშვე-

ՎԵԶԻՐ, ՎԱԶԻՐ – Արաբ.՝ *վազիրում* - օգնական, օժան-

ლი მინისტრი, გაერთიანე-
ბულ საქართველოში; ხელ-
მძღვანელობდა ცენტ-
რალური სახელმწიფო
მმართველობის ერთ-ერთ
უწყებას (სამ-ხედრო-საპო-
ლიციო, საფინან-სო,
სამეურნეო და სხვ.). ასეთი
ვაზირები იყო: მწიგნო-
ბართუხუცეს-ჭყონდიდელი,
ათაბაგი, ამირსპასალარი,
მანდატურთუხუცესი, მეჭურ-
ჭლეთუხუცესი და მსახურთ-
უხუცესი. მწიგნობართ-
უხუცეს-ჭყონდიდელი იყო
ვაზირთა უპირველესი, პირ-
ველი პირი მეფის შემდეგ;
XVI ს-დან ტერმინი ვეზირი
ორგვარი მნიშვნელობით
იხმარება, ვეზირი ეწოდება
მმართველობის ცენტ-
რალური აპარატის ყველა
მოხელეს, ამასთან, საქარ-
თველოს სამეფო-სამთავ-
როებში მეფისა თუ მთავრის
კარზე დაწესდა თანამდე-

դակող նախարար Միավոր-
ված Վրաստանում:
Ղեկավարում էր կենտրո-
նական պետական կառա-
վարման գերատեսչություն-
ներից մեկը (ռազմական,
ոստիկանական, ֆինանսա-
կան, տնտեսական և այլն):
Այդպիսի վեզիրներ էին.
մծիգնոբարթուխուցես-Ճղոն-
դիդելին՝ արքունի դիվա-
նապետը, աթաբագը՝
արքայազնի դաստիարակը,
ամիրսպասալարը՝ բանակի
գլխավոր հրամանատարը,
մանդատուրթուխուցեսին՝
ոստիկանության ղեկավարը,
մեճուրճլեթուխուցեսին՝
գանձապահը և մսախուրթ-
ուխուցեսին՝ թագավորի
ծառայողների, հագուստը,
պալատական տնտեսու-
թյունը ... տնօրինողը:
Մծիգնոբարթուխուցես-
Ճղոնդիդելին թագավորից
հետո առաջին մարդն էր: XVI

ბობა პირველი ვაზირისა, რომელიც მეფის პირველი მოხელე იყო. ქართლ-კახეთის გაერთიანების შემდეგ ვეზირის სახელომ თანდათანობით დაკარგა მნიშვნელობა და იგი მოისპო.

դարից վեզիր տերմինը երկակի իմաստով է օգտագործվում: Վեզիր են կոչվում կառավարման կենտրոնական գրասենյակի բոլոր պետական պաշտո-նյաները, բացի այդ, Վրաստանի թագավորու-թյուն-իշխանություններում՝ թագավորի և իշխանի արքունիքում սահմանվեց առաջին վեզիրի պաշտոնը, որը թագավորի առաջին պաշտոնյան էր: Քարթլի-Կախեթիի միավորումից հետո վեզիր անվանումն աստիճանաբար կորցրեց իր նշանակությունը, և այն վերացվեց:

ვერმახტი - ფაშისტური გერ-მანიის შეიარაღებული ძალები.

ՎԵՐՄԱԽՏ – Ֆաշիստական Գերմանիայի զինված ուժերը:

ვექილი - რწმუნებული, მეურვე, მზრუნველი; ფეო-დალურ საქართველოში XVII-XVIII სს ტერმინი

ՎԵՔԻԼ – Լիազոր, խնամակալ, հոգաբարձու Ֆեոդալական Վրաստանում XVII-XVIII դարերում,

ხშირად იხმარებოდა მოხელის აღსანიშნავად, სამეფო კარის მოხელეების საერთო სახელწოდება იყო *ვექილ-ვეზირები.*

տերմինը հաճախ օգտագործվում էր պետա-կան պաշտոնյա իմաստով, թագավորական արքունիքի պալատականների ընդհանուր անվանումն էր *վեքիլ-վեզիրներ*:

ვიურმული ეპოქა, - ვიურმი, ვიურმული გამყინვარება ალპების უკანასკნ. პლეისტოცენური მყინვარული ეპოქის სახელწოდება. გამოყოფენ ვიურმის 3 ფაზას, რომელთაგან შუას ახასიათებს გამყინვარების ფართობის მნიშვნელოვნად შემცირება და ამის გამო მას ზოგჯერ *ინტერგლაციალადაც* მიიჩნევენ.

ՎՅՈՒՐՄՅԱՆ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆ – Վյուրմը, վյուրմյան սառցապատման ժամանակաշրջանը Ալպերի վերջին՝ Պլեյստոցենի, ժամանակաշրջանն է: Առանձնացնում են Վյուրմյան 3 փուլ, որոնցից միջինին բնորոշ է սառցային տարածքների նշանակալի նվազումը և այդ պատճառով էլ այն երբեմն համարում են *ինտերգլացիալ*:

ზავი შეთანხმება მეომარ მხარეთა შორის საომარი მოქმედების შეწყვეტისა და მშვიდობიანობის დამყარების შესახებ

ԶԻՆԱԴԱԴԱՐ – Համաձայնություն պատերազմող կողմե-րի միջև՝ ռազմական գործողությունների դադարեցման և խաղաղության հաստատման մասին:

ზარაფხანა სახლი, სადაც ზარაფები ფულს ახურდავებდნენ, სესხად აძლევდნენ; სახლი (დაწესებულება), სადაც ფულს ჭრიდნენ.

ԶԱՐԱՓԽԱՆԱ՝ ԴՐԱՄԱՓՈԽՄԱՆ ՏՈՒՆ, ՓՈՂԵՐԱՆՈՑ – Տուն, որտեղ դրամափոխները դրամ էին մանրում, վարկ էին տալիս: Տուն (հաստատություն), որտեղ դրամ են հատում:

თავადი - ფეოდალური კლასის ზედაფენის წარმომადგენელი XV-XVIII საუკუნეების საქართველოში; აზნაურთაგან განსხვავებული ცალკე წოდება.

ԹԱՎԱԴ, ԻՇԽԱՆ – Ֆեոդալական վերնախավի ներկայացուցիչ XV-XVIII դարերի Վրաս-տանում, ազնվականու-թյունից տարբերվող առանձին կոչում:

თვითმპყრობელობა - მმართ-ველობის ფორმა, როდესაც ერთი პირია შეუზღუდავი, უმაღლესი ძალაუფლების მატა-რებელი.

ԻՆՔՆԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ – Կառա-վարման ձև, երբ մեկ անձ է անսահմանափակ, գերա-գույն իշխանության կրողը:

თოფი - ხელში დასაჭერი გრძელლულიანი ცეცხლსასროლი იარაღი.

ՀՐԱՑԱՆ – Ձեռքի հրազեն, երկարափող հրացան:

თოფ-იარაღი - თოფი და სხვადასხვა სასროლი ან ცივი იარაღი.

ՀՐԱՑԱՆ-ԶԵՆՔ – Հրացանը և տարբեր հրազեն կամ սառը զենք:

თოფისწამალი - ფეთქებადი ნივთიერება ვაზნებისა და ჭურვების დასამზადებლად, – დენთი.

ВԱՌՈԴ – Պայթուցիկ նյութ՝ փամփուշտներ և արկեր պատրաստելու համար:

იარაღი - ბრძოლისა და თავდაცვის საშუალება (თოფი, ზარბაზანი, ხმალი, ხანჯალი და სხვ.), საბრძოლო საჭურველი.

ԶԵՆՔ – Մարտական և հարձակողական միջոց (հրացան, թնդանոթ, սուր, դաշույն և այլն)՝ մարտական զենք ու զրահ:

იმამი მაჰმადიანთა სულიერი წინამძღოლი, მოძღვარი. იმამი შეიძლება აგრეთვე იყოს მაჰმადიანური სახელმწიფოს მეთაურიც, რომლის ხელშიც მოქცეულია საერო და სასულიერო ხელისუფლება.

ԻՄԱՄ – Մահմեդականների հոգևոր առաջնորդ: Իմամ կարող է լինել նաև մահմեդական պետության ղեկավարը, որի ձեռքում են գտնվում աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունը:

იმპერატორი მონარქის ტიტული. თავდაპირველად იმპერატორის საპატიო ტიტული რომაელ მხედართმთავრებს ენიჭებოდათ. ავგუსტუსის დროიდან იმპერატორად იწოდებოდა რომის სახელმწიფოს

ԿԱՅՍՐ – Միապետի տիտղոս: Սկզբից կայսեր պատվավոր տիտղոսը շնորհվում էր հռոմեական զորահրամանատարներին: Օգոստոս կայսրի ժամանակաշրջանից կայսր էր կոչվում Հռոմեական

მემკვიდრეობითი მეთაური, შემდეგში იმპერატორის ტიტული ზოგიერთი სხვა სახელმწიფოს მონარქებმაც მიიღეს.

ისტორია - 1. კაცობრიობის მიერ განვლილი გზა, ადამიანთა საზოგადოების წარსული ცხოვრება; ამა თუ იმ ქვეყნის (მხარის, ხალხის და სხვ.) წარსული ცხოვრება. 2. მეცნიერება, რომელიც სწავლობს ადამიანთა საზოგადოების განვითარებას

ისტორიზმი - მეთოდოლოგიური პრინციპი, რომლის მიხედვითაც მოვლენათა შესწავლა წარმოებს მათი ჩასახვაგანვითარების გათვალისწინებით, მათ წარმომშობ კონკრეტულ-ისტორიულ პირობებთან კავშირში.

պետության ժառանգական ղեկավարը, հետագայում կայսեր կոչում ներմուծեցին նաև այլ պետությունների միապետեր:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ – 1. Մարդկու-թյան անցած ուղին, մարդկային հասարակու-թյան անցյալ կյանքը: Այս կամ այն երկրի (երկրամասի, ժողովրդի և այլն) անցյալ կյանքը: 2. Գիտություն, որն ուսումնասիրում է մարդկային հասարակության զարգացումը:

ՊԱՏՄԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ – Մեթո-դական սկզբունք, համաձայն որի իրադարձությունների ուսումնասիրությունը անցկացվում է դրանց ծագման-զարգացման նախատեսմամբ, դրանք առաջացնող կոնկրետ պատմական պայմանների հետ կապի մեջ:

ისტორიკოს-არქეოლოგი - მეცნიერი, რომელიც ისტორიასა და არქეოლოგიაში მუშაობს, – ისტორიკოსი და არქეოლოგი

ՊԱՏՄԱԲԱՆ-ՀՆԱԳԵՏ – Գիտնա-կան, որն աշխատում է պատմության և հնագիտու-թյան բնագավառում՝ պատմաբան և հնագետ:

ისტორიკოსი - 1. ისტორიის სპე-ციალისტი, – ქვეყნების, ხალხების ისტორიის მკვლევარი-მეცნიერი.

ՊԱՏՄԱԲԱՆ – 1. Պատմության մասնագետ, երկրների, ժողովուրդների պատմության հետազոտող-գիտնական:

ისტორიკოსობა - ისტორიკო-სად ყოფნა.

ՊԱՏՄԱԲԱՆ – Պատմաբան լինելը:

ისტორიოგრაფი - ისტორიო-გრაფიის სპეციალისტი. || ძვ. იგივეა, რაც ისტორიკოსი.

ՊԱՏՄԱԳԵՏ – Պատմագիտու-թյան մասնագետ || Նույնն է, ինչ պատմաբան:

ისტორიოგრაფია - მეცნიერება, რომელიც იკვლევს ისტორიული ცოდნის განვითარებას, შეისწავ-ლის საისტორიო ლიტერატურასა და წყაროებს.

ՊԱՏՄԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ – Գիտու-թյուն, որն ուսումնասիրում է պատմական գիտելիքների զարգացումը, պատմական գրականությունը և աղբյուր-ները:

ისტორიულ-ეთნოგრაფიული - ისტორიული და ეთნოგრაფი-ული.

ՊԱՏՄԱ-ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ – Պատ-մական և ազգագրական:

ისტორიულ-ეკონომიკური - ისტორიული და ეკონომიკური.

ՊԱՏՄԱ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ – Պատմական և տնտեսական:

ისტორიული - რასაც ისტორია

ՊԱՏՄԱԿԱՆ – Այն, ինչն ունի

აქვს; რასაც განვითარება განუცდია, რაც განვითარების შედეგად არის გაჩენილი.

ისტორიულ-ფილოსოფიური - ისტორიული და ფილოსოფიური.

ისტორიულ-შედარებითი ისეთი (მეთოდი, ანალიზი, დაკვირვება...), რაც ხასიათდება მოვლენების შედარებითი შესწავლით განვითარების ისტორიის დადგენის მიზნით.

კავალერგარდი - გვარდიის კავალერიის ოფიცერი (ან სალდათი.

კავალერი - რომელიმე ორდენის მქონე პირი; ორდენოსანი.

კავალერია - ცხენოსანი ჯარი.

კავალერისტი - კავალერიაში მოსამსახურე სამხედრო პირი

კონსპირაცია - საქმიანობის გასაიდუმლოება, შენიღბვა.

պատմություն, ինչը զարգացում է ապրել, ինչն առաջացել է զարգացման հետևանքով:

ՊԱՏՄԱ-ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ – Պատմական և փիլիսոփայական:

ՊԱՏՄԱ-ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ – Այնպիսի՝ մեթոդ, վերլուծություն, դիտարկում, որին բնորոշ է զարգացման պատմության սահմանման նպատակով իրադարձությունների համեմատական ուսումնասիրությունը:

ԿԱՎԱԼԵՐԳԱՐԴ – Հեծելազորային գվարդիական սպա (կամ զինվոր):

ՇՔԱՆՇԱՆԱԿԻՐ – Որևէ շքանշան ունեցող անձ:

ՀԵԾԵԼԱԶՈՐ – Հեծյալ բանակ:

ՀԵԾԵԼԱԶՈՐԱՅԻՆ – Հեծելազորում ծառայող զինվորա-կան անձ:

ԿՈՆՍՊԻՐԱՑԻԱ, ԳԱՂՏՆԻՈՒԹՅՈՒՆ – Գործունեության

კონტრიბუცია - ომში გამარჯვებული სახელმწიფოს მიერ დამარცხებულისათვის გადასახდელად დაკისრებული თანხა

კონფლიქტი - სერიოზული უთანხმოება, განხეთქილება; საწინააღმდეგო ინტერესების, შეხედულებათა, მისწრაფებათა შეჯახება

კონფრონტაცია - პოლიტიკური სისტემების, იდეურ-პოლიტიკური პრინციპების) შეჯახება, პირისპირ დგომა, წინააღმდეგობის გაწევა

კურაპალატი - საპატიო ტიტული. კურაპალატობას თავდაპირველად ანიჭებდნენ იმპერატორის ოჯახის წევრებს, ხშირად - ტახტის მემკვიდრეებს. VIII საუკუნეში საპატიო ტიტული გახდა, რომელსაც უმაღლესი არისტოკრატიული ფენის წარმომადგენლებს ანიჭებდნენ.

գաղտ-նիացում, քողարկում:

ՌԱԶՄԱՏՈՒԳԱՆՔ – Պատերազ-մում հաղթանակած պետության կողմից սահմանված գումար, որ պարտվողը պետք է վճարի հաղթողին:

ԲԱԽՈՒՄ – Լուրջ անհամա-ձայնություն, պառակտում, հակառակ շահերի, կարծիքների, ձգտումների բախում:

ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆ – Քաղա-քական համակարգերի, գաղափարա-քաղաքական սկզբունքների բախում, առերեսվել, դիմակայել:

ԿՅՈՒՐՈՊԱՂԱՏ – Պատվավոր կոչում: Կյուրոպաղա-տություն ի սկզբանե շնորհում էին կայսերական ընտանիքի անդամներին, հաճախ՝ գահի ժառան-գորդներին: VIII դարում պատվավոր տիտղոս

IX საუკუნიდან უცხოელი ხელისუფლებიც და ბიზანტიელებიც კურაპალატობას გარკვეული დამსახურებისათვის იღებდნენ; XI-XII საუკუნეებში თანდათან დაკარგა მნიშვნელობა. XIII-XIV საუკუნეებში მეორეხარისხოვან ტიტულად იქცა, XV საუკუნეში საერთოდ აღარ მოიხსენიებოდა.

դարձավ, որը տրվել է ազնվական խավի ներկայացուցիչներին: IX դարից օտարերկրյա իշխանավորները և բյուզանդացիները որոշակի արժանիքների համար էին ստանում կյուրոպաղատություն: XI-XII դարերում աստիճանաբար կորցրել է իր իմաստը: XIII-XIV դարերում վերածվել է երկրորդական տիտղոսի, XV դարում այլևս ընդհանրապես չի օգտագործվում:

ლავრა - ზოგიერთი მამათა მონასტრის სახელწოდება.

ლაშქარი - ომის დროს სამოქალაქო მოსახლეობისაგან (უმთავრესად მოხალისეებისგან) შექმნილი სამხედრო ფორმირება. ლაშქარი, როგორც უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ ბრძოლაში ხალხთა მასების ჩაბმის ფორმა, ცნობილია

ԼԱՎՐԱ – Որոշ վանքերի անվանում:

ԶՈՐՔ – Պատերազմի ժամանակ քաղաքացիական բնակչու-թյունից (հիմնականում կամավորներից) ստեղծված զորամիավորում: Զորքը, որպես օտար նվաճողների դեմ պայքարում ժողո-վրդական

უძველესი დროიდან. ლაშქარს უწოდებენ აგრეთვე შუა საუკუნეების მილიციის ტიპის სამხედრო ფორმირებებს (რაინდთა, აზნაურთა და საქალაქო ლაშქარი).

զանգվածների ներգրավման ձև, հայտնի է հնագույն ժամանակներից: Զորք են կոչում նաև միջնադարյան ռազմական ոստիկանության տիպի զորամիավորումները (ասպետների, ազնվականների և քաղաքային բանակ):

ლეგატი - რომის პაპის დიპლომატიური წარმომადგენელი.

ԼԵԳԱՏ, ՊԱՏՎԻՐԱԿ – Հռոմի Պապի դիվանագիտական ներկայացուցիչ:

ლიტურგიკა - მოძღვრება მღვდელმსახურების შესახებ.

ԼԻՏՈՒՐԳԻԿԱ – Ուսմունք ժամերգության մասին:

მანდატურთუხუცესი - მანდატურების უფროსი, ერთგვარი საპოლიციო უწყების ხელმძღვანელი. მისი ფუნქცია იყო ხელმწიფის კარზე წესრიგის დაცვა.

ՄԱՆԴԱՏՈՒՐԹՈՒԽՈՒՑԵՍԻ՝ ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՂԵԿԱՎԱՐ – Ոստիկանների ղեկավարը, ոստիկանական հաստատության ղեկավար: Նրա գործառույթն էր թագավորի արքունիքում կարգապահության պահպանումը:

მანიფესტანტი - მანიფესტაციის მონაწილე

ՑՈՒՑԱՐԱՐ – Ցույցի մասնակից:

მანიფესტაცია - საჯარო, მასობრივი გამოსვლა რაიმე

ՑՈՒՑ – Հանրային, զանգվածային ելույթ ի նշան որևէ

პოლიტიკური ხასიათის მოვლენის მიმართ თანაგრძნობის, სოლიდარობის ან პროტესტის ნიშნად _ დემონსტრაცია.

მანიფესტი - უმაღლესი ხელისუფლების წერილობითი მიმართვა მოსახლეობისადმი განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე მოვლენის გამო.

მაჟინოს ხაზი - გერმანიის აგრესიის მოგერიების მიზნით ფრანგული თავდაცვითი ნაგებობების კომპლექსი გერმანიის საზღვარზე.

მებრძოლი - ვინც (ან რაც) იბრძვის, მეომარი.

მეზოლითი - შუა ქვის ხანა, პალეოლითიდან ნეოლითზე გარდამავალი ეპოქა. მეზოლითის დასაწყისიემთხვევა გამყინვარების უკანასკნელი სტადიის დასასრულს. დამახასიათებელია თანამედროვე ჰავა, მცენარეულობა და ცხოველთა სამყარო.

քաղաքական բնույթի իրադարձության հանդեպ համերաշխության կամ բողոքի:

ՄԱՆԻՖԵՍՏ – Գերագույն իշխանության գրավոր դիմում բնակչությանը՝ առանձնահատուկ կարևորություն ունեցող իրադարձության պատճառով:

ՄԱԺԻՆՈՅԻ ԳԻԾ – Գերմանիայի ագրեսիային հակազդոհ տալու նպատակով ֆրան-սիական ամրությունների համակարգ Գերմանիայի սահմանի վրա:

ՄԱՐՏԻԿ – Նա, ով մարտնչում է:

ՄԵԶՈԼԻԹ – Միջին քարի դար, ժամանակաշրջան, որն ընկած է Հին քարի դարի և Նոր քարի դարի միջև: Միջին քարե դարի սկիզբը համընկնում է սառցա-պատման վերջին փուլի ավարտի հետ: Նրան բնորոշ է ժամանակակից կլիմա,

ევროპაში მეზოლითი იყო 10-7 ათასი წლის წინ, ჩრდილოეთ რაიონებში კი გრძელდებოდა 6-5 ათასი წლის წინათაც, ახლო აღმოსავლეთში - 12-9 ათასი წლის წინ.

բուսականություն և կենդանական աշխարհ: Եվրոպա-յում մեզոլիթը եղել է 10-7 հազար տարի առաջ, իսկ հյուսիսային շրջաններում շարունակվում էր նույնիսկ մինչև 6-5 հազար տարի առաջ, Մերձավոր Արևել-քում՝ 12-9 հազար տարի առաջ:

მეთაური - წინამძღოლი, ხელმძღვანელი, უფროსი; თავკაცი.

მეთუნე - თიხის ჭურჭლის მკეთებელი, _ მექოთნე.

ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐ – Առաջնորդ, ղեկավար, ավագ:

ԽԵՑԵԳՈՐԾ – Կավե սպասք պատրաստող, բրուտ:

მეთუნეობა - 1. მეთუნის საქმიანობა, მეთუნის ხელობა; 2.გამომწვარი თიხისგან საგნების დამზადება. თბილისში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მტკიცდება, რომ ნეოლითის ხანიდან დაწყებული, ძველი სამოსახლობის კულტურულ ფენებში და სამაროვნებში ჭარბობს კერამიკული ნაწარმი, როგორც ყველა ისტორიულ დროში მოხმარების უმთავრესი

ԽԵՑԵԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ – 1. Բրուտի գործունեությունը, բրուտի արհեստը: 2. Թրծ-ված կավից առարկաների պատրաստում: Թբիլիսիում անցկացված հնագիտական պեղումները ցույց են տվել, որ նեոլիթյան դարաշրջանից ի վեր, հնագույն բնակավայրերի մշակու-թային շերտերում և գերեզ-մանոցներում գերիշխում է կերամիկական արտա-դրանքը,

ნაწარმი.

მეომარი - ვინც ან რაც ომობს, _ მებრძოლი.

მეფე - მონარქიული სახელ-მწიფოს მეთაურის ქართული წოდებულება. მეფის ხელი-სუფლება წარმოიშვა ტომის ბელადის ძალაუფლებიდან გვა-როვნული წესწყობილების დაშ-ლის, კლასობრივი საზო-გადოებისა და სახელმწიფოს წარმოქმნის პერიოდში.

მეჭურჭლეთუხუცესი - სახელ-მწიფო ხაზინის, ქონების, საჭურჭლის მთავარი გამგე.

მთავარსარდალი - მთავარი სარდალი, მხედართმთავარი

მინა - ურარტული წონის ერთეული, უდრის დაახლოებით 506 გრამს.

მინდელური ეპოქა, ***მინდელი*** - *მინდელური გამყინვარე-*

որպես բոլոր պատմական ժամանակ-ներում սպառման հիմնական արտադրանք:

ՄԱՐՏԻԿ – Նա, ով պատերազմում է:

ԹԱԳԱՎՈՐ – Միապետական պետության ղեկավար: Թագավորի կառավարու-թյունը առաջացել է ցեղի առաջնորդի իշխանությու-նից՝ տոհմական կարգի փլուզման, դասակարգա-յին հասարակության և պետության ձևավորման շրջանում:

ՄԵՃՈՒՐՃԼԵԹՈՒԽՈՒՑԵՍԻ՝ ԳԱՆՁԱՊԱՀ – Պետական գանձարանի, գույքի, պատ-կանելիքի տնօրինող:

ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ԳԼԽԱՎՈՐ ՀՐԱՄԱ-ՆԱՏԱՐ – Գլխավոր զորահրամանատար:

ՄԻՆԱ – Ուրարտական կշռի միավոր, հավասար է մոտավորապես 506 գրամի:

ՄԻՆԴԵԼՅԱՆ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆ – *Մինդել, Մինդելյան սառցա-*

ბა მეოთხეული სისტემის (პერიოდის) ერთ-ერთი გამყინვარება. მინდელური ეპოქა დაიწყო დაახლ. 600 ათასი წლის წინ და დამთავრდა დაახლ. 250 ათასი წლის წინათ.

պատումը չորրորդական համակարգի (ժամանակա-շրջան) սառցապատում-ներից մեկն է: Մինդելյան դարաշրջանը սկսվել է մոտավորապես 600 հազար տարի առաջ և ավարտվել է մոտավորապես 250 հազար տարի առաջ:

მონეტა - ლითონის ფული.

ՄԵՏԱՂԱԴՐԱՄ – Մետաղյա փող:

მოსინიკი - ქართველური ტომი.

ՄՈՍԻՆԻԿ – Քարթվելական ցեղ:

მსახურთუხუცესი - განკარგავდა სამეფო სალაროსა და მეურნეობას

ՄՍԱԽՈՒՐԹՈՒԽՈՒՑԵՍԻ – Տնօրինում էր թագավորա-կան դրամարկղը և տնտեսությունը:

მყინვარული ეპოქა დედამიწის ისტორიის დროის მონაკვეთი, როდესაც ჰავის საერთო შე-ფარდებითი აცივების ფონზე ერთმანეთს ენაცვლებოდნენ ძალზე ცივი, მყინვარული და შედარებით თბილი, გამყინ-ვარებათშორისი დროის მონა-კვეთები.

ՍԱՌՑԱԴԱՇՏԱՅԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱ-ՇՐՋԱՆ – Երկրագնդի երկրաբանական պատմու-թյան համեմատաբար տևական ժամանակաշրջան, որի ընթացքում կլիմայի ընդհանուր ցրտեցման պայմաններում իրար են հաջորդել առավել ցուրտ և համեմատաբար տաք կլիմայով

ժամանակահատ-վածներ:

მშვილდი - ძველებური იარა-ღი_რკალისებურად მოღუნული ხე (რქა ან რკინა), რომლის ბოლოებზე იჭიმება ლარი.

ԱՂԵՂ – Հնագույն զենք՝ աղեղի նման ճկած ձողիկ (եղջյուրից կամ մետաղից)՝ ծայրերը պիրկ կապող լարով միացած:

მშვილდ-ისარი - **მშვილდი** და ისარი

ՆԵՏ- ԱՂԵՂ – Նետ և աղեղ:

მშვილდოსანი - მშვილდის (მშვილდ-ისრის) ხმარებაში გაწა-ფული; მშვილდით (მშვილდ-ისრით) შეიარაღებული.

ԱՂԵՂՆԱՎՈՐ – Աղեղի (նետ-աղեղ) օգտագործման մեջ վարժված: Աղեղով (նետ ու աղեղով) զինված:

ნადავლი - ომში ნაშოვნი ქონება, იარაღი და სხვ., _ დავლა, ალაფი.

ՌԱԶՄԱՎԱՐ – Պատերազմի ժամանակ ձեռք բերած գույք, զենք և այլն:

ნეგროიდული რასა - პიგმეებ-თან ერთად აფრიკის ძირძვე-ლი მოსახლეების რასა.

ՆԵԳՐՈԻԴ ՌԱՍԱ – Պիգմեների հետ Աֆրիկայի բնիկ բնակչության ռասա:

ნეოლითის ხანა - ახალი ქვის ხანა, ქვის ხანის ბოლო საფეხური, რომელიც შეცვალა ენეოლითმა. ტერმინი „ნეოლი-თი“ მეცნიერებაში 1865 წელს შემოიტანა ჯ. ლაბოკმა იმ პერიოდის აღსანიშნავად, როდე-საც ადამიანი თავის საკვ-

ՆԵՈԼԻԹ ԿԱՄ ՆՈՐ ՔԱՐԻ ԴԱՐ – Քարի դարի վերջին աստիճանը, հաջորդել է մեզոլիթին, նրան հաջորդել է էնեոլիթը: «Նեոլիթ» տերմի-նը գիտության մեջ ներմուծել է Ջ.Լաբոկը 1865 թվականին, այն դարաշրջանի արտա-հայտման

ებს მარცვლეულის კულტივაციით და ცხოველთა მოშინაურებით მოიპოვებდა, მაგრამ იარაღის დასამზადებლად(ხისა და ძვლის გარდა) ჯერ კიდევ მხოლოდ ქვას იყენებდა. ნეოლითის განმსაზღვრელი ნიშნებია: მიმთვისებლური მეურნეობიდან (ნადირობა, თევზჭერა, შემგროვებლობა) მწარმოებლურ მეურნეობაზე(მიწათმოქმედება, მეცხოველეობა)გადასვლა, თიხის ჭურჭლის გაჩენა, ქვის იარაღის გაპრიალება, გახვრეტა.

համար, երբ մարդը սկսել է զբաղվել արտադրող տնտեսությամբ` նստակյաց երկրագոր-ծությամբ (ցորենի, գարու, ոսպի և այլ բույսերի մշակությամբ), կենդանի-ների (շուն, այծ, ոչխար, խոզ, ավելի ուշ` խոշոր եղջերավոր անասուններ) ընտելացմամբ և բուծմամբ, սակայն զենք պատրաստելիս (բացի փայտից ու ոսկրից) դեռևս միայն քարն էր օգտագործում: Նեոլիթի սահմանող նշաններն են` հավաքչական, որսորդական և ձկնորսական յուրացնող տնտեսությանը զուգահեռ, արմատավորվել և զարգացել հողագործությունը, անասնապահությունը, առա-ջանում է կավե սպասքը, քարե զենք են փայլեցում, ծակում:

ნუმიზმატი - ნუმიზმატიკის სპეციალისტი.

ნუმიზმატიკა - მეცნიერება ძველი მონეტებისა და მედლების

ԴՐԱՄԱԳԵՏ – Դրամագիտության մասնագետ:

ԴՐԱՄԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ – Գիտություն հնագույն մետաղա-

შესახებ.

ნუმიზმატიკური - ნუმიზმატიკასთან დაკავშირებული

ოკუპანტი - ოკუპაციის მომხდენი, ოკუპაციის მონაწილე.

ოკუპაცია - რომელიმე სახელმწიფოს შეიარაღებული ძალების მიერ სხვა ქვეყნის ტერიტორიის დროებით დაკავება. *ოკუპაცია* უნდა გავმიჯნოთ *ანექსიისაგან,* რომელიც ერთი სახელმწიფოს მიერ სხვა ქვეყნის სრულ ან ტერიტორიის ნაწილის ძალით მიერთებას გულისხმობს.

ომი სახელმწიფოებს შორის არსებული კონფრონტაციის გადაწყვეტა სამხედრო ძალადობის გზით. ომის წარმოებაში უმთავრეს როლს ასრულებენ სახელმწიფოს შეიარაღებული ძალები და გასამხედროებული ფორმირებები, რომლის პარალელურად მეომარი მხარეები

դրամների և մեդալների մասին:

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ – Դրամագիտության հետ կապված:

ՕԿՈՒՊԱՆՏ – Օկուպացիա իրականացնող, օկուպա-ցիայի մասնակից:

ՕԿՈՒՊԱՑԻԱ – Որևէ պետության զինված ուժերի կողմից մեկ այլ երկրի տարածքի ժամանակավոր գրավում: Օկուպացիան պետք է տարանջատել *անեքսիայից,* որը հանդիսանում է մի պետության կողմից մեկ այլ երկիր լրիվ կամ նրա տարածքի մի մասը բռնի ուժով իրեն միացնելը:

ՊԱՏԵՐԱԶՄ – Պետությունների միջև առկա բախումների լուծում ռազմական բռնու-թյան միջոցով: Պատերազմ վարելու մեջ հիմնական դերը կատարում են պետության զինված ուժերը և ռազմականացված խմբա-

აწარმოებენ დიპლომატიურ, იდეოლოგიურ და ეკონომიკურ ბრძოლებს. ომის წამოწყების მიზეზი შეიძლება გახდეს გადაუჭრელი საკითხები ეკონომიკურ, იდეოლოგიურ, ტერიტორიულ, რელიგიურ და სხვა სფეროებში. ომი – ეს არის პოლიტიკის გაგრძელება. თავისი მასშტაბებით ომი შეიძლება იყოს *ლოკალური, რეგიონული, მსოფლიო.* საერთაშორისო კანონების მიხედვით ომის წამოწყება გამოუცხადებლად, ითვლება დანაშაულად. შეიარაღებული კონფლიქტისგან განსხვავებით, ომის მასშტაბები გაცილებით დიდია, როგორც გეოგრაფიული თვალსაზრისით, ასევე მისი ხანგრძლივობიდან გამომდინარე. მიუხედავად ამისა, პრაქტიკაში არ არსებობს ზუსტი კლასიფიკაცია იმისა, თუ რით განსხვავდება ომი შეიარაღებული კონფლიქტისგან. ომი შეიძლება იყოს *ხანმოკლე* (რამდენიმედღიანი)

վորումները, որին զուգա-հեռ պատերազմող կողմերը վարում են դիվանագիտա-կան, տնտեսական և գաղափարական պատերազմներ: Պատերազմ սկսելու պատճառ կարող են դառնալ չլուծված խնդիր-ները տնտեսական, գաղափարախոսական, տարածքային, կրոնական և այլ ոլորտներում: Պատերազմը քաղաքականության շարունակությունն է: Իր մասշտաբներով պատերազ-մը կարող է լինել *տեղական, տարածաշրջանային, համաշխարհային:* Ըստ միջազգային իրավունքի, առանց հայտարարելու պատերազմ սկսելը համարվում է հանցագործություն: Ի տարբերություն զինված հակամարտության, պատերազմի մասշտաբները շատ ավելի մեծ են, ինչպես

და *ხანგრძლივი* (რამდენიმე ათეულ წლამდე).

աշխարհագրական առու-մով, այնպես էլ տևողու-թյամբ: Չնայած դրան, գործնականում չկա նրա հստակ դասակարգում, թե ինչով է տարբերվում պատերազմը զինված հակամարտությունից: Պատերազմը կարող է լինել *կարճ* (մի քանի օր տևող) և *երկարատև* (մի քանի տասնյակ տարիներ տևող):

ოფიცერი - მეთაურთა შემად-გენლობის პირი არმიასა, ავიაციასა და ფლოტში.

ՍՊԱ – Հրամանատարական կազմի անձ բանակում, ավիացիայում և նավա-տորմում:

პალეოლითი - ქვის ხანის ყველაზე ხანგრძლივი და ადრეული პერიოდი. ქვის ხანის დაყოფა პალეოლითად და ნეოლითად ეკუთვნის ინგლისელ არქეოლოგსა და ეთნო-გრაფს ჯონ ლებოკს (ტერმინი შემოღებულია 1865 წ.). ამ დროის კლიმატური პირობები, მცენა-რეული საფარი და ცხოველთა სამყარო მნიშვნელოვნად განსხ-

ՀԻՆ ՔԱՐԻ ԴԱՐ ԿԱՄ ՊԱԼԵՈԼԻԹ – Քարի դարի ամենաերկարատև և վաղ ժամանակաշրջան: Երեք հիմնական ժամանակա-շրջաններից առաջինը: Քարի դարը Պալեոլիթի և Նեոլիթի բաժանելը պատկանում է անգլիացի հնագետ և ազգագրագետ Ջոն Լեբոկին (տերմինը ներմուծվել է 1865

ვავდებოდა დღევანდელობის-გან. პალეოლითის ადამიანის ძირითადი იარაღი იყო ქვის ცული. საჩეხი, წვეტანა, საფხეკი, საჭრისი, დანა და სხვა იარაღები. ამზადებდნენ ხისა და ძვლის იარაღსაც. მეურნეობა მიმთვი-სებლური იყო, მისდევდნენ შემგროვებლობას, ნადირობასა დათევზჭერას. შუა პალეოლითში (მუსტიეს ეპოქა, ნეანდერ-ტალელი ადამიანი) ჩნდება რელიგიის წარმოდგენები

թ.)։ Այս ժամանակվա կլիման, բուսականությունը և կենդանական աշխարհը էապես տարբերվում էր այժմեականությունից։ Պալեոլիթի մարդու հիմնական զենքը եղել է քարե կացինը, նաև՝ հատիչը, կտրիչները, քերիչները, ծակիչները և այլն։ Տնտեսությունը յուրաց-նող էր, զբաղվում էին հավաքչությամբ, որսորդու-թյամբ, ձկնորսությամբ։ Միջին պալեոլիթում (Մուստյեի դարաշրջան, նեանդերթալցի մարդ), առա-ջանում են կրոնական պատկերացումներ։

პატრიკიოსი - ბიზანტიის საკარისკაცო ტიტული.

ՊԱՏՐԻԿՈՍ – Բյուզանդիայի արքունական տիտղոս։

პერიოდული გამოცემები - ჟურნალ-გაზეთები.

ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒ-ԹՅՈՒՆՆԵՐ – Թերթեր և ամսագրեր։

პლაცდარმი - სივრცე, სადაც მზადდება საომარი ოპერაცია.

ՊԼԱՑԴԱՐՄ – Տարածք, որտեղ պատրաստվում է ռազ-մական գործողությունը։

პლებისციტი - კენჭისყრით საერთო-სახალხო გამოკითხვა განსაკუთრებით მნიშვნელოვან სახელმწიფოებრივ საკითხებზე ამომრჩეველთა ან მისი ნაწილის აზრის გასაგებად.

ՊԼԵԲԻՍՑԻՏ՝ ՀԱՆՐԱՀԱՐՑՈՒՄ – Քվեարկությամբ ընդհանուր-ժողովրդական հարցում պետական կարևորագույն հարցերի մասին՝ ընտրող-ների կամ նրանց մի մասի կարծիքն իմանալու համար:

პრეროგატივა - სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოს ან თანამდებობის პირის განსა-კუთრებული უფლება, უპი-რატესობა.

ԱՐՏՈՆՈՒԹՅՈՒՆ – Պետական իշխանության մարմնի կամ պաշտոնատար անձի բա-ցառիկ իրավունք, առա-վելություն, արտոնություն:

პრიმატი - უპირატესი მნიშვნელობა, უპირატესი მდგომარეობა, პირველობა.

ՊՐԻՄԱՏ, ԱՌԱՋՆՈՒԹՅՈՒՆ – Առաջնահերթություն, արտոնյալ պայմաններ, առաջնություն:

რაინდი - ფეოდალიზმის დროს – სამხედრო-თავადაზნაურული წოდების პირი, მძიმედ აღჭურვილი მხედარი

ԱՍՊԵՏ – Ֆեոդալիզմի շրջանում ռազմա-արիստոկրատա-կան կոչում ունեցող անձ, ծանր զրահավորված զինվոր:

რასა გარკვეულ ტერიტორიაზე ადამიანთა ისტორიულად ჩამო-ყალიბებული ჯგუფი, რომელსაც აქვს საერთო წარმომავლობა, მსგავსი გარეგნული ნიშნები

ՌԱՍԱ (ՄԱՐԴԱՑԵՂ) – Պատմականորեն կազմա-վորված և ընդհանուր ժառանգական հատկա-նիշներով (մաշկի, մազի,

(კანის, თმის, თვალების ფერი; ცხვირის, სახისა და თავის ქალის ფორმა; სიმაღლე; ასევე სისხლის ჯგუფი და სხვა); ძირითადი რასებია: თეთრი ანუ *ევროპეი-დული,* შავი ანუ *ეკვატორულ-ნეგროიდული,* ყვითელი ანუ *მონღოლოიდური.* გამოყოფენ ასევე ორ, ე.წ. წარმოებულ რასას: ამერიკულს *(ამერიკანოიდული)* და ავსტრალიურს *(ავსტრალო-იდური).* ამერიკანოიდული რასა წარმოქმნილია მონღოლოიდუ-რისგან, თუმცა ზოგიერთი მეცნიერი მას ცალკე რასად მიიჩნევს. ავსტრალოიდური რასა კი წარმოქმნილია ნეგროიდუ-ლისაგან. ზოგიერთი მეცნიერი მათაც ცალკე რასად თვლის.

աչքերի գույն, քթի, դեմքի և գանգի ձև, հասակ, նաև արյան խումբ և այլն), ծագման (սերման) միաս-նականություն արտահայ-տող մարդկանց արեալային խումբ: Մարդաբանության մեջ հստակությամբ զատորոշվում են երեք հիմնական կամ մեծ ռասաներ՝ սպիտակ կամ *եվրոպոիդ,* սև կամ *նեգրոիդ,* դեղին կամ *մոնղոլոիդ*: Առանձնացնում են նաև այսպես կոչված առաջացած ռասաներ՝ ամերիկյան (ամերիկանոիդ) և ավստրալական (ավստրա-լոիդ): Ամերիկանաոիդ ռասան առաջացել է մոնղոլոիդականից, սակայն, որոշ գիտնականներ այն առանձին ռասա են համարում, իսկ ավստրա-լոիդայինն առաջացել է նեգրոիդյանից: Որոշ գիտնականներ նրանց ևս առանձին ռասա են համարում:

რევოლუცია - მკვეთრი ცვლილება, გარდატეხა.

რიგითი - ვინც მეთაურთა შემადგენლობას არ ეკუთვნის.

რისული ეპოქა - (რისული გამყინვარება, რისი) მეოთხეულ (ანთროპოგენურ) პერიოდში ალპების მაქსიმალური გამყინვარების ეპოქა. რისულ ეპოქაში მყინვარების წინსვლის ორი სტადიაა (რისი I და რისი II), რომელთაც ერთმანეთისაგან გამოყოფს არსებითად უფრო თბილი ჰავის პერიოდი.

რკინის ხანა - საზოგადოების განვითარების ისტორიის ერთ-ერთი ეპოქა, როდესაც საბრძოლო და სამეურნეო იარაღის დასამზადებლად ძირითადად რკინა გამოიყენებოდა. 2 ათასი წლის წინ ტიტუს ლუკრეციუს კარუსმა კაცობრიობის განვითარების ისტორია 3

ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ – Կտրուկ փոփոխություն, բեկում:

ՇԱՐՔԱՅԻՆ – Նա, ով հրամանատարական կազմին չի պատկանում:

ՌԻՍՅԱՆ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆ (ռիսյան սառցապատում, ռիս) – Չորրորդական (մարդածին) ժամանակաշրջանում Ալպե-րի առավելագույն սառցապատման ժամանակա-շրջան, երբ սառցադաշ-տերի առաջընթացի երկու փուլ է առանձնացվում (ռիս I և ռիս II), որոնց միմյանցից անջատում է էապես ավելի տաք կլիման:

ԵՐԿԱԹԻ ԴԱՐ – Մարդկության պատմության ժամանակաշրջան, երբ աշխատանքային գործիքներ և զենք պատրաստելու համար հիմնականում երկաթն էր օգտագործվում: 2 հազար տարի առաջ Տիտոս Լուկրեցիոս Կարոսը մարդկության

ეპოქად დაყო: *ქვის, ბრინჯაოს და რკინის* ხანებად. XIX საუკუნის შუა წლებში აღნიშნული მოსაზრების სისწორე არქეოლოგიურ მასალაზე დაყრდნობით მეცნიერულად პირველად დაასაბუთა დანიელმა არქეოლოგმა კ. თომსენმა. ამ ტერმინით არქეოლოგიაში აღინიშნება რკინის წარმოების ადრინდელი საფეხურები: ადრინდელი რკინის ხანა და რკინის ფართოდ ათვისების ხანა.

զարգացման պատմությունը բաժանեց 3 դարաշրջանների՝ Քարի, Բրոնզի և Երկաթի: XIX դարի միջին շրջանում տվյալ կարծիքի ճշտությունը հնագիտական նյութի հիման վրա գիտականորեն առաջին անգամ հիմնավորեց դանիա-ցի հնագետ Կ.Թոմսենը: Այս տերմինով հնագիտության մեջ նշվում են երկաթի արտադրության վաղ աստիճանները՝ Վաղ երկաթի դարաշրջան և Երկաթի լայնորեն օգտագործման դարաշրջան:

რუკა - მიწის ზედაპირის შემცირებული პირობითი გამოსახულება სიბრტყეზე (ჩვეულებრივ, ქაღალდზე); ზედ ნაჩვენებია სხვადასხვა ბუნებრივ ან საზოგადოებრივ მოვლენათა განლაგება.

ՔԱՐՏԵԶ – Տարածքի փոքրացված ընդհանրացված պատկեր, որին բնորոշ է յուրահատուկ մասշտաբ, պրոյեկցիա և պայմանական նշաններ (արտացոլված սովորաբար թղթի վրա): Այն ցույց է տալիս բնական և հասարակական օբյեկտների և երևույթների

տեղադիրքը, վիճակը և փոխադարձ կապը տարածության և ժամանակի մեջ:

სარდალი - ჯარების უფროსი, – მხედართმთავარი.

ԶՈՐԱՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐ – Զորքերի ղեկավար, գլխավոր հրամանատար:

სეპარატიზმი - სწრაფვა გამოყოფისაკენ, განცალკევებისაკენ.

ԱՆՋԱՏՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՍԵՊԱՐԱՏԻԶՄ – Անջատվելու, առանձնանալու ձգտում:

სტრატეგოსი - სარდალი, მხედართმთავარი.

ՍՏՐԱՏԵԳՈՍ – Զորահրամանատար, զորքերի հրամանատար:

სტრატიგრაფია გეოლოგიის დ არგი, რომელიც შეისწავლის გეოლოგიური წარმონაქმნების ჩამოყალიბების თანამიმდევრობას და მათ პირვანდელ სივრცით ურთიერთდამოკიდებულება. სტრატიგრაფია ეწოდება აგრეთვე ამა თუ იმ ქვეყნის ან რეგიონის გეოლოგიური წარმონაქმნების განლაგების თანამიმდევრობის აღწერას (მაგალითად, ალპების სტრატიგრაფია, კავკასიის სტრატიგრაფია და ა.შ.).

ՇԵՐՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ՝ ՍՏՐԱՏԻԳՐԱՖԻԱ – Երկրաբա-նության մի բաժին, որն ուսումնասիրում է լեռնային ապարների նստվածքային շերտավորումների ձևերը և երկրակեղնի շերտերի գոյացման պրոցեսը՝ դրանց պատմական հաջորդականությամբ: Շերտագրություն է կոչվում նաև այս կամ այն երկրի կամ տարա-ծաշրջանի երկրաբանական

կազմավորումների ըստ տեղակայման հաջորդա-կանությունը (օրինակ, ալպիական շերտագրու-թյուն, Կովկասյան լեռների շերտագրություն և այլն):

სულთანი - მაჰმადიანური წოდება, რამდენიმე ისტორიული მნიშვნელობით. თავდაპირვე-ლად ეს სიტყვა არაბულში აბსტრაქტული ზედსართავი იყო და ნიშნავდა „ძალას“, „ავტორი-ტეტს“ ან „მმართველობას“. მოგვიანებით ის ზოგიერთი მაჰმადიანი მმართველის წოდება გახდა, რომელსაც აბსოლუტური ძალაუფლება ეპყრა ხელთ.

ՍՈՒԼԹԱՆ – Մահմեդական կոչում, մի քանի պատ-մական իմաստով: Սկզբից այդ բառն արաբերենում եղել է վերացական բառ և նշանակում էր «ուժ», «հեղինակություն» կամ «կառավարում»: Հետագա-յում այն դարձավ մահմեդականների կոչում, որոնք ունեին բացարձակ իշխանություն:

ტანკი - ჯავშნიანი თვითმავალი მუხლუხა მანქანა, შეიარა-ღებული ქვემეხებითა და ტყვიამფრქვევებით

ՏԱՆԿ, ՀՐԱՍԱՅԼ, «ԶՐԱՀԱՍԱՅԼ» – Զրահապատ ինքնագնաց թրթուրավոր ռազմական մեքենա՝ զինված թնդա-նոթներով և գնդացիրներով:

ტანკისტი - სატანკო ნაწილის სამხედრო მოსამსახურე.

ՏԱՆԿԻՍՏ – Տանկային զորամասի զինծառայող:

ტახტის მემკვიდრე - მეფის შვილი (უპირატესად ვაჟიშვილი) ან უახლოესი ნათესავი, რომელსაც შთამომავლობით გადაეცემა სამეფო ტახტი.

ԳԱՀԻ ԺԱՌԱՆԳՈՐԴ – Թագավո-րի զավակ (առավելապես արու զավակ) կամ մերձա-վոր ազգական, որին ժառան-գաբար փոխանցվում է թագավորական գահը:

ტოტალიტარიზმი - ანტიდემოკრატიული პოლიტიკური წყობა, რეჟიმი, რომლის დროსაც სახელმწიფო სრულად არის გაბატონებული საზოგადოებასა და პიროვნებაზე.

ԱՄԲՈՂՋԱՏԻՐՈՒԹՅՈՒՆ, ՏՈՏԱԼԻՏԱՐԻԶՄ – Հակաժողովրդավարական քաղաքական համակարգ, ռեժիմ, որին բնորոշ է սահմանադրական իրա-վունքների և ազատությունների փաս-տացի վերացումը, հասա-րակական կյանքի լիակա-տար ենթարկումը իշխա-նության շահերին և համատարած վերահսկու-թյան հաստատումը հասարակության նկատ-մամբ:

უმაღლესი მთავარსარდალი - სახელმწიფოს ყველა სახის შეიარაღებული ძალების უმაღლესი სარდალი ომის დროს

ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐ – Պետության բոլոր տեսակի զինված ուժերի գերագույն գլխավոր հրամանատար պատերազմի ընթացքում:

ფაშა - უმაღლესი სამოქალაქო და სამხედრო მოხელეების ტიტული ოსმალთა იმპერიაში. XIX საუკუნის რეფორმებისა და რეგულარული ჯარის შექმნის შემდეგ ფაშა გენერლებისა და მინისტრების საპატიო ტიტული გახდა. მას რესპუბლიკურ თურქეთში მხოლოდ გენერლებს ანიჭებდნენ; 1934 წლიდან გაუქმდა. ოსმალეთის იმპერიის დაშლის (1918 წ.) შემდეგ ეგვიპტეში შემორჩა 1952 წლის ივლისის რევოლუციამდე, ერაყში - 1958 წლის ივლისის რევოლუციამდე.

ՓԱՇԱ – Ամենաբարձր քաղաքացիական և ռազմական պաշտոնյաների տիտղոս Օսմանյան կայսրությունում: XIX դարի բարե-փոխումներից և կանոնավոր բանակ ստեղծելուց հետո, դարձավ գեներալների և նախարարների պատվավոր տիտղոս: Այն Հանրա-պետական Թուրքիայում միայն գեներալներին են շնորհում: 1934 թվականից վերացվել է: Օսմանյան կայսրության փլուզումից (1918 թ.) հետո Եգիպտոսում է պահպանվել մինչև 1952 թվականի Հուլիսյան հեղափոխությունը, Իրա-քում՝ մինչև 1958 թվականի Հուլիսյան հեղափոխու-թյունը:

ფული - ლითონის ან ქაღალდის ნიშანი, რომელიც წარმოადგენს ღირებულების საზომს ყიდვა-გაყიდვისას

ԴՐԱՄ, ՓՈՂ – Մետաղյա կամ թղթե դրամանիշ, որպես յուրահատուկ ապրանք, որ կատարում է ընդհանրական համարժեքի դեր:

ქვის ხანა - კაცობრიობის განვითარების უძველესი კულ-ტურულ-ისტორიული პერიოდი, როდესაც შრომისა და საბრძოლო იარაღი იქმნებოდა უმთავრესად ქვისგან, თუმცა აგრეთვე გამოიყენებოდა ხე და ძვალიც. ქვის ხანის ბოლოსთვის, გავრცელება ჰპოვა თიხის ჭურჭლის გამოყენებამ. **ქვის ხანა** იყოფა სამ ნაწილად: *პალეო-ლითი* (ძველი ქვის ხანა), *მეზოლითი* (შუა ქვის ხანა) და *ნეოლითი* (ახალი ქვის ხანა). თავის მხრივ, პალეოლითი იყო-ფა: ქვედა, შუა და ზედა პალე-ოლითად.

ՔԱՐԵ ԴԱՐ – Մարդկության զարգացման հնագույն մշակութային-պատմական ժամանակաշրջան, երբ աշխատանքի գործիքներն ու զենքը հիմնականում քարից էին պատրաստվում, թեպետ օգտագործվում էին նաև փայտն ու ոսկորը: Քարի դարի վերջում տարածում գտավ կավե սպասքի օգտագործումը: Քարե դարը բաժանվում է երեք մասի՝ Պալեոլիթ (Հին քարե դար), Մեզոլիթ (Միջին քարե դար) և Նեոլիթ (Նոր քարե դար): Իր հերթին, Պալեոլիթը բաժանվում է՝ Ստորին, Միջին և Վերին պալեոլիթի:

ყიზილბაშები - წითელთავია-ნები. თურქმენული მოდგმის ტომი, რომლის წევრები წითელ-ზოლებიან თავსაბურავს ატარებ-დნენ.

ՂԶԼԲԱՇՆԵՐ, ԿԱՐՄՐԱԳԼՈՒԽ-ՆԵՐ, ԿԸԶԸԼԲԱՇՆԵՐ – Թրքախոս ցեղ, որի անդամները կարմիր զոլավոր (կարմիր երիզով պատած) գլխարկ էին կրում:

ყუმბარა - საარტილერიო

ԱՐԿ – Թնդանոթներից և

ფეთქებადი ჭურვი მტრის ცოცხალი ძალის ან თავდაცვითი ნაგებობის გასანადგურებლად.

hրանոթներից կրակվող hրետանային զինամթերք, նախատեսված է hակառակորդի կենդանի ուժի, նյութատեխնիկական բազայի և ամրաշինու-թյունների ոչնչացման համար։

შაჰი - მონარქის აღმნიშვნელი სიტყვაა სპარსულ ენაში. სპარსეთის და სპარსეთის იმპერიის მონარქების ტიტული. მისი ევროპული შესატყვისია „მეფე" (სპარსეთის სამეფოს ხანაში) ან „იმპერატორი" (სპარსეთის იმპერიის / ირანის იმპერიის ხანაში).

ՇԱՀ – Տիրակալ, արքա, պարսկերենում նշանակում է միապետ։ Պարսկաստանի և Պարսկական կայսրության միապետերի տիտղոս։ Դրա եվրոպական համար-ժեքներն են «թագավոր» (Պարսկաստանի թագավո-րության շրջանում) կամ «կայսր» (Պարսկաստանի կայսրության / Իրանի կայսրության շրջանում) բառերը։

შტაბი - ჯარის მართვის ორგანო.

ՇՏԱԲ – Բանակի կառավարման մարմին։

შუამდინარეთი - მესოპოტა-მია რეგიონი ახლო აღმოსავ-ლეთში, მოიცავს ტერიტო-რიას ტიგროსსა და ევფრატს

ՄԻՋԱԳԵՏՔ, ՄԵՍՈՊՈՏԱՄԻԱ – Մարզ Մերձավոր Արևել-քում, Տիգրիս և Եփրատ գետերի ավազանում։ Հին Արևելքի

შორის. შუამდინარეთი თითქმის მთლიანად მოიცავდა დღევან-დელი ერაყისა და სირი-ის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნა-წილს, ასევე ირანი-სა და თურქეთის მცირე ტერიტო-რიებს. ამ რეგიონის ტერიტორიაზე მრავალი უძვე-ლესი სახელმწიფო არსებობდა.

խոշոր մշակու-թային կենտրոններից։ Միջագետքը համարյա ամբողջությամբ ներառում էր ներկայիս Իրաքի և Սիրիայի հարավ-արևելյան մասը, ինչպես նաև Իրանի և Թուրքիայի փոքր տարածք-ներ: Այս տարածաշրջանի տարածքում գոյություն ունեին բազում հնագույն պետություններ:

შუმერული ცივილიზაცია - უძველესი ცივილიზაცია მესოპო-ტამიაში ძვ. წ. VI- III ათასწ-ლეულებში. დღეისთვის შუმე-რული ცივილიზაცია ჩვენთვის ცნობილი უძველესი კულტურაა. სავარაუდოდ, სწორედ შუმე-რებმა მოიგონეს ირიგაცია, ბორ-ბალი და დამწერლობა.

ՇՈՒՄԵՐԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒ-ԹՅՈՒՆ – Հնագույն քաղաքակրթություն Միջա-գետքում մ.թ.ա. VI-II հազարամյակներում: Այսօր-վա դրությամբ I շումերական քաղաքակրթությունը մեզ հայտնի հնագույն մշակույթ է: Ենթադրաբար, հենց շումերներն են հորինել ոռոգումը, անիվը և գիրը:

ცენზურა - სახელმწიფოს მე-თვალყურეობა ბეჭდვით სიტყვაზე ან საჯარო გამოსვლებზე.

ԳՐԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ – Տպագիր խոսքի կամ հանրային ելույթների պետական վերահսկողություն:

ცივი ომი - ამ ტერმინით აღინიშნება მწვავე პოლიტიკური და იდეოლოგიური დაპირისპირება.

ՍԱՌԸ ՊԱՏԵՐԱԶՄ – Այս տերմինով արտահայտվում է սուր քաղաքական և գաղափարական առճակատումը:

ცივილიზაცია - ერთ-ერთი ფართოდ გავრცელებული კულტურულ-ისტორიულ კატეგორიაა.

ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ – Լայնորեն տարածված մշակութային-պատմական կարգերից մեկն է:

ხავერდოვანი რევოლუცია - პოლიტიკური რეჟიმების მშვიდობიანი, უსისხლო ცვლა ადამიანური მსხვერპლის გარეშე. ტერმინი დამკვიდრდა 1989 წლის პრაღის ცნობილი მოვლენების შემდეგ.

ԹԱՎՇՅԱ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ – Քաղաքական ռեժիմների խաղաղ, անարյուն փոփոխություն, առանց մարդ-կային զոհերի: Տերմինը ներմուծվել է 1989 թվա-կանի Պրահայի հայտնի իրադարձություններից հետո:

ხალიფა მუსლიმანური თემისა და მუსლიმანური თეოკრატიული სახელმწიფოს (სახალიფოს) სასულიერო და საერო ხელმძღვანელი, ხალიფები ითვლებოდნენ ალაჰის მოციქულის – მაჰმადის მოადგილეებად, ხოლო ომაიანებიდან დაწყებული – თვით ალაჰის მოადგილეებად

ԽԱԼԻՖ – Մահմեդական համայնքի և մահմեդական թեոկրատական՝ կրոնապետական պետության (խալիֆաթի) կրոնական և աշխարհիկ ղեկավար, խալիֆները համարվում էին Մուհամմեդի հաջորդը, իսկ Օմայաններից սկսած՝ Աստծո

დედამიწაზე.

ჯარი - იგივეა რაც **არმია.** ჯარი კრებითი სახელწოდება სახელმწიფოს შეიარაღებული ძალებისა, რომელიც აერთიანებს სახმელეთო, საზღვაო და საჰაერო სამხედრო ძალებს (ჯარებს). ჯარის უმთავრეს დანიშნულებას წარმოადგენს შეიარაღებული ბრძოლის წარმოება სახელმწიფოს ინტერესებიდან გამომდინარე. ჯარი ემორჩილება უმაღლეს მთავარსარდალს, რომელსაც უმრავლეს შემთხვევაში წარმოადგენს ქვეყნის მეთაური. ჯარის მმართველობის უმაღლეს ორგანოს წარმოადგენს გენერალური შტაბი, რომელიც უფლებამოსილია შეიმუშავოს ოპერაციის (ბრძოლის) გეგმა და უხელმძღვანელოს მის წარმოებას დაქვემდებარებული შტაბების საშუალებით.

ჯარისკაცი - რიგითი სამხედრო მოსამსახურე.

ჯვაროსანი - ჯვაროსნული

տեղապահը Երկրի վրա:

ԶՈՐՔ – Նույնն է, ինչ բանակ: Զորքը պետության զինված ուժերի հավաքական անվանումն է, որը ներառում է ցամաքային, ծովային և օդային զինվորական ուժերը (զորքեր): Զորքի հիմնական նպատակն է զինված պատերազմ վարելը՝ ելնելով պետության շահերից: Զորքը ենթարկվում է գերագույն գլխավոր հրամանատարին, որը առավելագույն դեպքերում երկրի ղեկավարն է: Բանակի կառավարման բարձրագույն մարմինը գլխավոր շտաբն է, որն իրավազոր է կազմել գործողությունների (մար-տի) պլան և ղեկավարել նրա վարումը ստորադաս շտաբների միջոցով:

ԶԻՆՎՈՐ – Շարքային զինծառայող:

ԽԱՉԱԿԻՐ – Խաչակրաց

ლაშქრობის მონაწილე

արշավանքի մասնակից:

ჯვაროსნული ლაშქრობები - ევროპელთა სამხედრო ექსპედიციები შუა აღმოსავლეთში ქრისტეს საფლავის მაჰმადიანთაგან განთავისუფლების საბაბით (XI-XIII ს.ს.)

ԽԱՉԱԿՐԱՑ ԱՐՇԱՎԱՆՔՆԵՐ – Եվրոպացիների զինվորա-կան արշավախմբեր Միջին Արևելքում՝ Քրիստոսի գերեզմանը մահմեդա-կաններից ազատելու առիթով (XI-XIII դդ.):

ჰიმნოგრაფია - სასულიერო პოეზია.

ՕՐՀՆԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆ – Հոգևոր պոեզիա:

ჰომოერექტუსი - გამართულად მოსიარულე ადამიანი (ჰომოჰაბილისის შემდგომი პოპულაცია).

ՀՈՄՈ ԷՐԵԿՏՈՒՍ – Ուղիղ քայլող մարդ (հոմո հաբիլիսի հաջորդ պոպուլյացիան):

ჰომოჰაბილისი - მარჯვე ადამიანი.

ՀՈՄՈ ՀԱԲԻԼԻՍ – Հմուտ մարդ:

ჰოტენტოტები - ნამიბიის ცენტრალურ და სამხრეთ რაიონებში, აგრეთვე სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკაში მცხოვრები ხალხი. ბუშმენების მსგავსად, ჰოტენტოტები სამხრეთ აფრიკის უძველესი მოსახლეობაა, რომლებიც ბანტუ ხალხებმა მატერიკის სამხრეთ-დასავლეთ უკაცრიელ რაიონებში განდევნეს, ხოლო XVII საუკუნიდან XX საუკუნის დასაწყი-

ՀՈՏԵՆՏՈՏՆԵՐ – Նամիբիայի կենտրոնական և հարա-վային շրջաններում, ինչպես նաև Հարավային Աֆրի-կայում ապրող մարդիկ: Բուշմենների նման հոտենտոտները Հարա-վային Աֆրիկայի հնագույն բնակիչներ են, որոնց բանտու ժողովուրդները մայրցամաքի հարավ-արևմտյան անմարդաբնակ, ամայի վայրեր

სამდე ევროპელმა კოლონიზატორებმა გაანადგურეს. ამჟამად ჰოტენტოტების ნაწილი ცხოვრობს რეზერვაციებში. მისდევს მესაქონლეობას და მიწათმოქმედებას. უმრავლესობა მუშაობს ევროპელთა ფერმებსა და ქარხნებში.

են քշել, իսկ XVII դարից մինչև XX դարի սկիզբը եվրոպական գաղութարարները ոչնչացրել են: Ներկայումս հոտենտոտների մի մասն ապրում է ռեզերվացիաներում: Զբաղվում են անասնապահությամբ և հողագործությամբ: Մեծ մասն աշխատում է եվրոպացիների ֆերմերային տնտեսություններում և գործարաններում: